

Altan Çilingiroğlu'na Armağan
**YUKARI DENİZİN KIYISINDA
URARTU KRALLIĞI'NA
ADANMIŞ BİR HAYAT**

Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu
**A LIFE DEDICATED TO URARTU
ON THE SHORES OF THE UPPER SEA**

ARKEOLOĐI VE SANAT YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Editörler 9

ÖZGEÇMİŞ 11

ANILAR

ANILARIN GÜNCESİNDEN

M. Taner Tarhan 27

BİR ELMANIN YARISI 'SEN', YARISI 'ARKEOLOJİ', İKİNİZ...

Mukadder Çilingiroğlu 51

AUGUST 1990, VAN

Karen S. Rubinson 59

THE ANATOLIAN IRON AGES CONFERENCES. A TRIBUTE TO ALTAN ÇİLİNGİROĞLU

Lynn E. Roller 61

YAZILAR

DİBEKDÜZÜ. VAN /AYANİS KALESİ YAKININDA BİR HÖYÜK YERLEŞİMİ

Eşref ABAY 67

HYRKANİS OVASI'NDA BİR HÖYÜK YERLEŞİMİ: ALİBEYLİ

Engin AKDENİZ 87

PARİON NEKROPOLÜNDEN BİR KIZ ÇOCUK MEZARI

Cevat BAŞARAN 103

ENEZ'DE (AİNOS) ROMA DÖNEMİNE AİT BİR ZENGİN EVİ

Sait BAŞARAN 111

KÖRZÜT'TEN URARTU DÖNEMİNE AİT BİR KALE YAZITI

Nezih BAŞGELEN - Margaret R. PAYNE 125

AYANİS TAPINAĞI'NDAKİ SİMGELER IŞIĞINDA URARTU KÜLT UYGULAMALARI ÜZERİNE

Mahmut Bilge BAŞTÜRK 133

URARTU ANITSAL KAYA NİŞLERİNİN OLASI KAYNAKLARI

Atilla BATMAZ 151

BRONZE AGE RAZOR BLADES FROM IKIZTEPE BY THE CENTRAL BLACK SEA COAST IN TURKEY

Önder BİLGİ 163

THE WHY AND WHEREFORE OF THE CITADELS OF RUSA II <i>Charles BURNEY</i>	169
EFES ARTEMİS TAPINAĞI KİLİSE İŞLEVİ KAZANDI MI? <i>Mustafa BÜYÜKKOLANCI</i>	173
STAMPED MORTARIA FROM ALEXANDRIA, EGYPT <i>Gonca CANKARDAŞ-ŞENOL</i>	183
İSKAN YERİ SEÇİMİNDE BİLİŞSEL FAKTÖRLERİN OLASI ROLÜ: RUSA'NIN EİDURU (SÜPHAN) DAĞI ÖNÜNDEKİ KENTİ-AYANIS <i>Özlem ÇEVİK</i>	195
NEOLITHIC RED SLIPPED AND BURNISHED WARES: RECOGNIZING THEIR BROAD DISTRIBUTION <i>Çiler ÇİLİNGİROĞLU</i>	203
ARCHAEOLOGICAL SURVEYS IN ISRAEL AND THEIR CONTRIBUTION TO OUR UNDERSTANDING OF SETTLEMENT DISTRIBUTION: THE JUDEAN SHEPHELAH-A CASE STUDY <i>Yebuda DAGAN</i>	217
EQUESTRIAN STATUES IN BRONZE: THE URARTIAN CONTRIBUTION TO A GREAT TRADITION <i>Stephanie DALLEY</i>	229
İZMİR – SMYRNA – TİŞMURNA EŞİTLİĞİ HAKKINDA GÖRÜŞLER <i>A. Mubibbe DARGA</i>	235
DENİZLİ-ÇİVRİL İLÇESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI VERİLERİ IŞIĞINDA M.Ö 2. BİNYILDA YUKARI MENDERES HAVZASI YERLEŞİM DÜZENİ <i>Fulya DEDEOĞLU</i>	241
THE INTERPRETATION OF THE CHANGE AND VARIATIONS OBSERVED IN THE BURIAL CUSTOMS AT THE EARLY BRONZE AGE IN WESTERN ANATOLIA <i>Zafer DERİN</i>	257
KÜLLÜOBA'DA ERKEN İTÇ II YAPISINDA ELE GEÇİRİLMİŞ OLAN KESİK GAGA AĞIZLI BİR KÜP <i>Turan EFE</i>	269
HALAF KAPLARI ÜZERİNDE GÖRÜLEN HAYVAN MOTİFLERİ <i>Mücella ERDALKIRAN</i>	275
VAN GÖLÜ HAVZASINDA BULUNAN DEMİR ÇAĞ YİVLİ ÇANAK ÇÖMLEĞİNİN URARTU KALELERİNDEKİ VARLIĞI <i>Aylin Ü. ERDEM</i>	299
THOUGHTS ON THE USE OF SEALS IN IRON AGE CENTRAL ANATOLIA <i>Hermann GENZ</i>	309
DİLKAYA ORTAÇAĞ İSKELETLERİNİN PALEOANTROPOLOJİK ANALİZİ <i>Erksin GÜLEÇ - İsmail ÖZER</i>	319

ERKEN TRANSKAFKASYA KÜLTÜRÜNDE DİN VE DİNİ AKTİVİTELER İLE KÜLT OBJELERİNE YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME	
<i>Mehmet İŞIKLI</i>	333
İKİNCİ DÖNEM KAZILARI IŞIĞINDA ALTINTEPE APADANASI	
<i>Mehmet KARAOSMANOĞLU</i>	353
KORKUT-YOLGÖZLER URARTU KAYA MEZARLARI	
<i>Nurettin KOÇHAN</i>	361
URARTU KRALLIĞI'NIN EKONOMİK VE SİYASİ YAPILANMASINDA TOPLU NÜFUS AKTARIMLARI	
<i>Erim KONAKÇI</i>	367
URARTU DÖNEMİ BEY KONAKLARI	
<i>Kemalettin KÖROĞLU</i>	383
THE FIFTH COLUMN WITHIN THE ARCHAEOLOGICAL REALM: THE GREAT DIVIDE	
<i>Oscar White MUSCARELLA</i>	395
SİİRT-BOTAN VADİSİNDE UBAİD DÖNEMİ	
<i>Ali OZAN</i>	407
1967 YILINDA VAN-HAKKARİ ÇEVRESİNDE YAPILAN BİR ALAN ÇALIŞMASI: VAN-HAKKARİ ÇEVRESİ ALAN ÇALIŞMASININ GÜNÜMÜZ VERİLERİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ	
<i>Mehmet ÖZDOĞAN</i>	427
NEOLİTİK ÇANAK ÇÖMLEK ÜZERİNE YENİ BİR YAKLAŞIM VE 'ERKEN, ORTA VE GEÇ GELENEKLER'	
<i>Serap ÖZDÖL</i>	445
VAN GÖLÜ HAVZASI YÜZEY ARAŞTIRMASI: PATNOS OVASI DEMİR ÇAĞ YERLEŞİMLERİ	
<i>Aynur ÖZFIRAT</i>	455
SAMSAT HÖYÜK KALKOLİTİK VE ESKİ TUNÇ ÇAĞI MÜHÜRLERİ	
<i>Süleyman ÖZKAN - Aliye ÖZTAN</i>	479
PHOKAIA GRIFFON PROTOMLARI VE GRIFFON PROTOMLU BRONZ KAZANLARIN KRONOLOJİSİ	
<i>Ömer ÖZYİĞİT</i>	489
AN OVERVIEW OF THE CERAMIC SEQUENCE AT KENAN TEPE	
<i>Bradley J. PARKER - Catherine P. FOSTER</i>	505
A NOTE ON THE USE OF "EGYPTIAN BLUE" IN URARTIAN SITES	
<i>Ingrid REINDELL</i>	533
ENCOUNTERS WITH THE DIVINE IN LATE PREHISTORIC EASTERN ANATOLIA AND SOUTHERN CAUCASUS	
<i>Claudia SAGONA - Antonio SAGONA</i>	537

URARTU KRALLIĞI'NDA FİLDİŞİ OYMACILIĞI, AYANİS KALESİ TAŞ KAPLARI VE HALDİ TAPINAĞI	
<i>Haluk SAĞLAMTİMUR</i>	565
THE EASTERN PROVINCES OF URARTU AND THE BEGINNING OF HISTORY IN IRANIAN AZERBEIJAN	
<i>Mirjo SALVINI</i>	581
DİYARBAKIR MÜZESİNDE YER ALAN İKİ ADET PIŞMIŞ TOPRAK ARABA MODELİ	
<i>Oya SAN</i>	599
MUSIK UND TANZ IN URARTU	
<i>Ursula SEIDL</i>	607
ELMALI/BAYINDIR 'ANTALYA C' YONTUCUĞU ÜZERİNE Hep Urartu Olmaz ki...	
<i>Veli SEVİN</i>	619
ESKİŞEHİR'DEN İLK TUNÇ ÇAĞ'NA AİT İKİ PIŞMIŞ TOPRAK KADIN FİĞÜRİNİ	
<i>Hakan SİVAS</i>	627
"SETTLEMENTS IN THE VICINITY" (ĀLĀNI ŠA LIMĒ TI) OF AN URARTIAN FORTRESS	
<i>Elizabeth C. STONE - Paul ZIMANSKY</i>	633
MIDAS ŞEHİRİ-MIDASSTADT: FRAGEN DER HISTORISCHEN UND CHRONOLOGISCHEN INTERPRETATION DES KOMPLEXES UND SEINER MONUMENTE	
<i>Karl STROBEL</i>	641
BETWEEN URARTU AND PHRYGIA THE NORTH-CENTRAL ANATOLIAN PLATEAU IN THE IRON AGE	
<i>Geoffrey D. SUMMERS</i>	657
REGIONAL CULTS IN THE LYCOS VALLEY AND ITS NEIGHBOURHOOD	
<i>Celal ŞİMŞEK</i>	673
AYANİS ASLAN BAŞLI KALKANI ÜZERİNDEN URARTU BRONZ ESER ÜRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	
<i>Çağrı Murat TARHAN</i>	691
NOTES ON PHRYGIAN PESSINUS	
<i>Gocha R. TSETSKHLADZE</i>	703
PHRYG KAYA ALTARLARINDAKİ ÜÇGEN OLUŞTURAN YUVARLAK ÇUKUR VE KABARTMALARIN ANLAMI ÜZERİNE GÖRÜŞLER	
<i>Taciser TÜFEKÇİ SİVAS</i>	719
ANADOLU ERKEN TUNÇ ÇAĞ'NDA EKSTRAMURAL VE İNTRAMURAL ÖLÜ GÖMME UYGULAMALARI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER	
<i>Ahmet UHRİ</i>	729
A UNIQUE NEO-HITTITE MONUMENT FROM CYPRUS	
<i>David USSISHKIN</i>	745
YUKARI ANZAF URARTU KALESİ'NDE BULUNAN RESİM VE ÇİVİ YAZILI BRONZ AĞIRLIK	
<i>Oktay BELLİ</i>	753

SUNUŞ

01 Haziran 2009 tarihinde hocamız Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu 64. yaş gününü kutladı. Bu vesile ile onuruna hazırlanmış olan bu kitap, kendisini takdir eden dostları ve meslektaşlarının katkıları ile oluşturulmuştur. Kitap için seçilen “Yukarı Denizin Kıyısında, Urartu’ya Adanmış bir Hayat” başlığı kendisinin yaşamını ve mesleki kariyerini şekillendirmiş olan coğrafya ve kültürü ön plana çıkarmayı amaçlamaktadır. Öğrenciliğinden bu yana hayranlık duyduğu ve derslerinde öğrencilerine heyecanla anlattığı Urartu kültürü kendisinin yaşamını şekillendirirken, kendisi de göstermiş olduğu gayret ve başarılı çalışmalarla Urartu kültürünün daha iyi anlaşılmasına ve aydınlanmasına önyak olmuştur. Kendisi ve Urartu kültürü arasında kurulmuş olan bu karşılıklı ilişkinin zaman içinde her iki taraf için olumlu katkılar yaptığı söylenebilir. Biz öğrencileri ve dostları için o artık bir Urartulu ve Urartu artık biraz o olmuştur. Kendisinin Urartu kültürünün gizemini tüm dünyaya anlatırken vermiş olduğu üstün gayret ve çaba Urartuluların yaşamak için seçmiş oldukları, insanın sınırlarını zorlayan coğrafyanın dönüştürülmesinde gösterdikleri çaba ile karşılaştırılabilir. Hocamızın çalışmaları sonucu artık Urartu eskiden düşünöldüğü gibi soğuk iklimde, yüksek rakımda yaşayan dağlı bir krallık olmaktan ziyade kendine özgü yerel ve evrensel özellikleri, yaşamın her alanında estetik kaygıları olan bir krallık olduğu anlaşılmıştır.

Hocamızın yaşamında ve mesleki kariyerinin şekillenmesinde İzmir’in ve Ege Üniversitesinin ayrı bir yeri olmasına rağmen, onun arkeoloji dünyası ile tanışması İstanbul’da başlamıştır. 1965 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakölte Prehistorya ve Arkeoloji Bölümü’ne kayıt yaptıran hocamız, o yıllarda Türkiye’de arkeoloji biliminin şekillenmesinde öncölük yapmış değerli hocalardan dersler alma şansına sahip olmuş ve lisans eğitimi sırasında katılmış olduğu Çavuştepe kazıları kendisini bugüne kadar sadık kaldığı Urartu kültürü ve Van bölgesi ile tanıştırmıştır.

1971 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’nın Türkiye’ye yurt dışında eğitim almış genç bilim adamları kazandırmak amacıyla vermiş olduğu yüksek lisans ve doktora bursunu kazanması kendisine yeni ufuklar açmıştır. Söz konusu öğrenim kapsamında gitmiş olduğu İngiltere’de Ön Asya arkeolojisinin değerli hocalarından biri olan Charles Burney ile tanışması ve onun danışmanlığında doktora çalışmalarına başlaması mesleki kariyerinin şekillenmesinde önemli bir duraktır. İngiltere’deki öğrenimi sırasında İran’daki Haftavan Tepe kazısına katılması ve bölgede yaptığı araştırmalar hem arazi deneyimi ve bilgisinin gelişmesine yardımcı olmuş hem de doktora çalışmasının kapsamına giren coğrafyayı tanımasını sağlamıştır. 1976 yılında “*Urartu and Western Iran: New Light on Cultural Origins and Interrelations*” başlıklı tez çalışması ile Manchester Victoria Üniversitesi’nden doktora unvanını almaya hak kazanmıştır. 1977 yılında döndüğü Türkiye’de akademik kariyerine başladığı Erzurum Atatürk Üniversitesinde uzun süre kalmamış ve 1980 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakölte bünyesinde yeni kurulan Arkeoloji bölümünün ilk hocalarından birisi olmuştur. Ege Üniversitesi onun için sadece çalıştığı bir iş yeri değil aynı zamanda gelişmesi ve büyümesi için çaba sarf ettiği, Dekanlık, Senato Üyeliđi, Yüksek Okul Müdürlüğü gibi görevler üstlendiği bir kurumdur. Onun 1983

yılında büyük uğraşlar sonucu Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü altında kurmuş olduğu Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dalı hem kendi meslek yaşantısı için hem de biz öğrencileri açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Bugün anabilim dalımızdan mezun olmuş ve onun öğrencisi olan birçok akademisyen ve arkeolog Türkiye'deki birçok üniversitede ve müzede başarı ile görev yapmaktadır.

Kendisi Elazığ-Kaleköy Kazısı eş başkanlığı, Elazığ-İmikuşağı Kazısı genel koordinatörlüğü, Van-Dilkaya Kazısı başkanlığı, İzmir-Ulucak Höyük Kazısı başkanlığı gibi birçok kazı çalışmasında önemli görevler alsa da, hayatında 1989 yılında başlattığı Ayanis Kalesi kazıları ayrı bir yer tutmaktadır. Urartu kralı Argişti oğlu Rusa tarafından Eiduru (bugünkü Süphan Dağı) dağının karşısına inşa ettirilen ve Urartular tarafından Rusahinili Eiduru Kai (Eiduru Dağı karşısındaki Rusa'nın şehri) olarak adlandırılan bu şehirde onun ortaya koyduğu başarılı çalışmalar ve elde ettiği sonuçlar, kendisinin sadece Türkiye'de değil tüm dünyada saygın bir bilim adamı olarak takdir edilmesini sağlamıştır. Kendisine duyulan saygınlık sadece bilimsel çalışmaları sonucu değil aynı zamanda onun insancıl tarafından ve iyi bir öğretmen olmasından da kaynaklanmaktadır.

Eğitimin ve araştırmanın başarılı bir şekilde bir arada yürütülmesi kendisinin önemli özelliklerinden biri olmuştur. Sadece onunla kazılara katılan kendi öğrencileri değil aynı zamanda yurt dışından gelmiş öğrenciler ve araştırmacılar da onun projelerinde kendilerini geliştirme imkânı bulmuşlardır. Kendisinin uluslar arası ilişkilere vermiş olduğu önem sonucu birçok uluslar arası proje başarıyla yürütülmüş ve bilimsel toplantı düzenlenmiştir. Onun büyük zorluklarla 1984 yılında ilkini düzenlediği uluslar arası "Anadolu Demir Çağları Sempozyumu" bugün artık her ülkeden birçok bilim adamının bir araya geldiği ve fikirlerini paylaştıkları önemli bir arkeolojik etkinlik haline gelmiştir. Bunun yanında kendisinin büyük çabaları sonucu, öğrenci ve asistanların uluslar arası ilişkilerini geliştirmeye, gençler arasında bilimsel tartışma ortamının yaratılmasına ve yurt dışındaki üniversitelerle ilişkileri geliştirmeye yönelik olan İzmir-Berlin seminerleri gerçekleştirilmiştir. Berlin-Freie Üniversitesi Ön Asya Arkeolojisi ile Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi Anabilim Dalı arasında düzenlenen ortak seminerler sonucu her iki taraftan da akademisyenler ve öğrenciler bilgilerini artırma ve deneyimlerini geliştirme imkânı bulmuşlardır.

Isaac Newton kendisinden önceki entelektüellerin katkıları olmadan kendisinin bilime katkısının olmayacağını anlatmak için 1675 tarihli bir mektubunda "Eğer daha uzağı görebiliyorsam, bu devlerin omuzları üstünde durmakla gerçekleştirmekte" diye yazar. Evet, biz de onun öğrencileri olarak daha uzağı görebiliyorsak hocamızın bize aktardıkları sayesinde. Kendisinin bilime bakış açısı, üretkenliği, eğitime verdiği önem ve vizyonu biz öğrencilerine yol göstermeye devam etmektedir.

Öğrencileri, dostları ve meslektaşları olarak kendisine sağlıklı, bilimsel başarılarının devamı ile taçlanmış nice üretken yıllar diliyoruz.

Editörler

VAN GÖLÜ HAVZASI YÜZEY ARAŞTIRMASI: PATNOS OVASI DEMİR ÇAĞ YERLEŞİMLERİ

Aynur ÖZFIRAT*

Uzun yıllardır Urartu Uygarlığı üzerindeki araştırmalarıyla önemli katkılar sağlayan ve çalışmalarında her zaman destek veren değerli hocamız Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu için hazırlanmış bu Armağan Kitabı'nda bir yazıyla yer almak benim için son derece memnuniyet ve onur verici oldu.

Van Gölü Havzasında devam ettiğimiz yüzey araştırmalarımız çerçevesinde¹, Doğu Anadolu arkeolojisiinde Urartu Krallığı'na ait buluntularıyla dikkat çeken Patnos Ovasındaki incelemelerimizde birçok merkezde çalışılmış ve yeni sonuçlara ulaşılmıştır². Araştırmamızda yeni merkezlerin yanı sıra daha önce yapılmış araştırmalarda belirlenmiş olanlar da ele alınmış ve son durumları gözlenmiştir. Bu çalışmalar 1956'da Ch. Burney³ tarafından yapılmış olan yüzey araştırması, K. Balkan tarafından 1961-1963 yılları arasında Aznavurtepe Kalesi ve Giriktepe Höyüğündeki Urartu yapısında kazılar⁴, 1971-73 yıllarında B. Ögün'ün Urartu mezarlarındaki kazı ve araştırmaları⁵, son olarak 1974 yılında V. Sevin tarafından yapılmış yüzey araştırmasıdır⁶. Bu araştırma ve kazıların hepsi Urartu Krallığı'na ilişkindir.

Van Gölü Havzası'nın kuzeyindeki Patnos Ovası batısındaki Süphan ve doğusundaki Aladağ volkanları arasında uzanan bir yüksek yayla düzlüğüdür. Kaynaklarını her iki dağın eteğinden alarak ova-

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampus 65080-Van-Türkiye.
aynurozfirat@yahoo.com

1 Başkanlığını yürüttüğümüz Van, ağrı ve Iğdır illeri yüzey araştırması Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve destekleri, Türk Tarih Kurumu ve TÜBİTAK (SBB-105K063) proje destekleriyle gerçekleştirilmiştir. Başkanlığını yürüttüğümüz araştırmaya Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlileri Sabahattin Erdoğan, Gulan Ayaz, Davut Yiğitpaşa, Nilgün Coşkun Köse ve M.A. Kenan Işık katılmıştır. Tüm bu kurumlara, ekip üyelerine ve Başkanlık temsilcilerine teşekkür ederim. Araştırmanın her aşamasında hocam Prof. Dr. Veli Sevin'in destek ve yardımlarını esirgememiştir, kendisine sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim.

2 Patnos'da 2003 yılından başlayarak devam eden araştırmalarımız için bkz. MARRO ve ÖZFIRAT 2005; ÖZFIRAT ve MARRO 2007; ÖZFIRAT 2006; 2008; Baskıda a; Baskıda b.

3 BURNEY 1958; BURNEY ve LAWSON 1960.

4 BALKAN 1960; 1964.

5 ÖĞÜN 1974a; 1974b; 1976; 1978a; 1978b; 1982; 1984a; 1984b; 1984c; Bilgiç ve ÖĞÜN 1974.

6 SEVİN 1986.

yı geçen Bağdişan çayı en önemli akar suyudur. Bağdişan Çayı batıdaki Kartavin Dağı arasındaki bir gedikten geçerek Malazgirt Ovası'nda Murat'la birleşir. Ovanın güneyinde ve Süphan Dağı'nın kuzey eteğindeki Sarısu Sazlığı ise en önemli sulak alanıdır, sazlık kaynaklarını Süphan Dağı'ndan alır.

Ovadaki yerleşimler Sarısu Sazlığı'nın etrafında, Bağdişan çayı ve onu besleyen kolların üzerinde ve ovayı çevreleyen dağ eteklerinde yoğunlaşmıştır. Bu merkezler çoğunlukla kayalık tepeler üzerindeki yerleşimler veya kalelerdir, çoğunlukla İlk Tunç Çağı'ndan Orta-Geç Demir Çağı'na değin süreklilik gösterirler. Araştırma yaptığımız Demir Çağ'a ilişkin buluntuya sahip merkezler aşağıdadır (Resim 1):

Dorukdibi kalesi (L68/2) ovanın kuzeydoğu ucunda, aynı isimli köyün içinde kayalık bir tepe üzerinde yer alır⁷. Tepenin üzeri ve doğu yamacında modern köy mezarlığı bulunmaktadır. Kayalık tepenin üzerinde bir höyük ve en üstte bir kalenin varlığı duvar izlerinden anlaşılacakla birlikte modern köy mezarlığını çevreleyen duvarlar kale duvarları üzerine inşa edildiği için kalenin planı belirlenmemiştir. Kalıntılara göre dikdörtgen planlı ve 90 x 45 m olduğu anlaşılabilir. Mezarlık kalenin batı yamacında yer alır. Kaçak kazı çukurlarından anlaşılabilirdiği kadarıyla yuvarlak ve dikdörtgen planlı taş örgü mezarlar vardır. Toplanan çanak çömlekler İlk Tunç Çağ, Orta Demir Çağ ve Geç Demir Çağ'a aittir.

Kuli kalesi (L68/3) ovanın kuzeydoğu ucunda, Tanyeli köyü, Tepeönü mezrasındadır. Mezranın 600 m kadar kuzeyinde oldukça yüksek sarp bir kayalık tepe (Sivritepe) üzerinde yer alır. Zirvenin kuzey kısmında bulunan Ortaçağ kalesi nedeniyle planı açık değildir. Bu alanda izlenebilen bir yapı kareye yakın planlı ve 65 x 55 m boyutlarındadır. Güneyde bu yapıya 50 m mesafede ve yer yer 2.00 m yüksekliğe kadar korunmuş bir duvar mevcuttur, doğu yönde ise kayalık arasında kısa çevre duvarları izlenebilmektedir. Duvarlar ortalama 1.20–1.40 x 0.80 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlardan yapılmıştır, dolgu malzemesi olarak aralarda işlenmemiş küçük taşlar kullanılmıştır. Çanak çömlek malzeme bulunmamış olmakla birlikte mimari özellikleri nedeniyle Orta Demir Çağ veya Orta Demir Çağ'ın sonları ve Geç Demir Çağı'na geçiş evresine tarihlenilebilir.

Yukarı Göçmez kalesi (L68/1) Patnos ovasının kuzeydoğusunda, aynı isimli köyün doğu kısmındadır⁸. Yüksek bir kayalık üzerindeki kale kare planlıdır, kuzey duvarı 46 m, güney duvarı 31 m, doğu duvarı 40 m, batı duvarı 36 m uzunluğundadır. Kalınlığı 2 m olan duvarlarda ortalama 0.80 x 0.50 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlar, içte dolgu malzemesi olarak küçük boyutlu işlenmemiş taşlar kullanılmıştır (Resim 2). İç mekanlara ait görülebilen mimari kalıntı yoktur. Doğu duvarında 5 m kalınlığında destek çıkıntıları, batı duvarında ise yine 5 m kalınlığında ancak 15 m uzunluğunda bir destek çıkıntısı vardır. Bu yapı kalenin bir mekanı olmalıdır, doğu yönde ayrıca birbirine paralel uzanan ve aralarında 2 m mesafe bulunan iki ayrı duvar izlenebilmektedir. Batı yönde de yine paralel uzanan duvarlara ait duvar kalıntıları var olmakla birlikte planları açık değildir. Mezarlık kalenin batı ve güney yamaçlarında geniş bir alana yayılmıştır. Kaçak kazı nedeniyle yoğun bir tahribat vardır, anlaşılabilirdiği kadarıyla mezarlar taş örgü ve kaya mezarı türündedir. Kale ve mezarlıktan toplanan çanak

7 Dorukdibi B. Ögün tarafından belirlenmiştir, yalnızca ismen kaydedilmiş bu merkez Urartu Dönemi'ne tarihlendirilmiştir, ÖGÜN 1984c: 68.

8 Yukarı Göçmez B. Ögün tarafından belirlenmiş ve Urartu Dönemi'ne tarihlendirilmiştir, ÖGÜN 1978a: 61; 1974a: 45; 1974b: 444; 1976: 4-8; 1978b: 646, 658; 1984a: 60; 1984c: 68; BİLİÇ ve ÖGÜN 1974: 33.

nak çömlekler Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağı'na aittir.

Bağdişan höyüğü (M68/3) ovada, Patnos ilçe merkezinde ve Bağdişan Deresi'nin sağ kıyısında yer alır (Resim 3). Zirvesi ykl. 200 m. ve etekleriyle ykl. 700 m. lik bir alanı kaplayan yerleşim ykl. 10 m. yüksekliğindedir. Üzerinde inşa edilen evler nedeniyle çok yoğun tahribat vardır. Modern inşaatlar nedeniyle açılmış bazı çukurlarda son derece kalın Urartu duvarlarına ait kalıntılar görülebilmektedir. Bu alandan toplanan çanak çömlekler İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ ve Geç Demir Çağ'a aittir. Mezarlık höyüğün batı ve kuzeyinde yer alır. Bugün tarla olarak kullanıldığı için mezarlar büyük çapta kapatılmıştır, bu nedenle türleri anlaşılamamıştır⁹.

Akçaören kalesi (M68/16) ovanın kuzeyinde, aynı isimli köyün batı kısmındadır¹⁰. Kale üç tarafını çevreleyen Bağdişan nehrinin şekillendirdiği yarım ada biçimli yüksek bir kayalık tepe üzerindedir (Resim 4-5). Dikdörtgen planlı ve 100 x 70 m boyutlarındadır. Kalınlığı 2,50 m olan duvarlarda yarı işlenmiş taşlar kullanılmıştır, bazı noktalarda 1.70 m yüksekliğe kadar izlenebilmektedirler. Doğu duvarında ortalama 8 m aralıklarla 1.50-2.60 x 1.00 m boyutlarında destek çıkıntıları vardır. Güney duvarının üzerinde ise 3.00 m boyutlarında giriş olabilecek bir açıklık ve 10 x 5 m boyutlarında ikisi girişin doğusunda birisi batısında olmak üzere üç adet destek çıkıntısı yer alır. İç mekanlara ait görülebilen mimari kalıntı yoktur. Mezarlık nehrin karşı kıyısındaki yamaçta köyün içinde ve kalenin kuzeyinde Bağdişan Çayı vadisi (Ziyaret Vadisi) içindedir. Kaçak kazılar ve üzerinde bulunan modern köy nedeniyle tahrip edilmiştir. Köyün içindeki tahrib edilen biri oda mezar türündedir (Resim 6). Dikdörtgen planlı ve taş örgü mezarın mevcut ölçüsü 3.00 x 1.10 m dir. Kalede Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ, kalenin karşısında köyün içindeki mezardan Erken Demir Çağ, Ziyaret Vadisi'nden ise Orta Tunç Çağı'na ait çanak çömlek ele geçirdik.

Kancıklı kalesi (M68/15) ovanın doğusunda, Yeşilhisar köyünün kuzeyindedir¹¹. Yüksek bir kayalık tepe üzerindedir. Dikdörtgen planlı ve 350 m uzunluğundadır. Güney ve doğu duvarları kısmen takip edilebilmektedir. Kalınlığı 2 m ve yer yer 1.50 m. ye kadar yüksekliği korunmuş olan duvarlarda ortalama 0.90 x 0.60 m boyutlarında işlenmiş taşlar kullanılmıştır. Duvarlarda destek çıkıntıları yer alır. Sitadel ve üst terasta mimari plan vermeyen iç mekanlara ait duvar izleri bulunmaktadır. Kaleye girişi sağlayan rampalı yol batı yamaçta ve 2 m. genişliğindedir, bu yönde ayrıca üç adet teras vardır (Resim 7). Kale mimarisi klasik Urartu özelliği gösterir. Çok az sayıda çanak çömlek ele geçirebildik, bunlar Orta Demir Çağı'na aittir.

Hazinetepe (M69/14) kalesi ovanın doğusunda, Orta Damla köyünün kuzeyinde ve Bağdişan nehri kıyısındaki yüksek bir kayalık tepe üzerindedir (Resim 8)¹². Dikdörtgene yakın planlı ve 120 x 75 m boyutlarındadır (Resim 9). Kalınlığı 2 m olan duvarlarda ortalama 1.20 x 0.60 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlar, dolgu malzemesi olarak işlenmemiş küçük taşlar kullanılmıştır. Batı kısmında dikdört-

9 B. Ögün tarafından Urartu mezarlığı olarak ve ismen kaydedilmiş mezarlık Molla İbrahim burası olmalıdır, ÖGÜN 1984a: 60.

10 Akçaören B. Ögün'ün araştırmasında belirlenmiş ve Urartu Dönemi'ne tarihlendirilmiştir, ÖGÜN 1974b: 444-445; 1978b: 646, 654-655; 1984a: 60. Ayrıca bkz. BAŞGELEN 1988: 17.

11 Kancıklı Ch. Burney tarafından belirlenmiş ve Urartu Dönemine tarihlenmiştir, BURNEY ve LAWSON 1960: 189-192.

12 Kalenin eteğinde Bağdişan nehri vadisinde bulunan Urartu Kralı II. Sarduri'ye ait kanal yazıtı için bkz. ÇAUVŞOĞLU ve SALVİNİ 2003. Kale O. Belli'nin araştırmasında Urartu Dönemi'ne tarihlenmiş ve II. Sarduri'ye ait olduğu belirtilmiştir, BELLİ 2007: 213-215.

gen planlı ve 40- 44 x 57-60 m boyutlarında bir yapı bulunmaktadır. İç mekanlara ait görülebilen mimari kalıntı yoktur. Kaleden toplanan çanak çömlekler İlk Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ, Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ'a tarihlenmektedir.

Dedeli kalesi (M69/13) ovanın doğusunda, Bağdişan çayı vadisinde, Dedeli beldesinin kuzeybatısındaki yüksek bir kayalık üzerindedir (Resim 8-10). Dikdörtgen planlı ve 85 m x 30 m boyutlarındadır (Resim 10). Batı duvarı üzerinde destek çıkıntıları yer alır, güneydoğu yönü çok diktir ve bu yönde duvar izlenmemektedir. Kalınlığı 2.40 m. olan duvarlarda yarı işlenmiş taşlar, içte dolgu malzemesi olarak işlenmemiş küçük taşlar kullanılmıştır (Resim 11). Bu alandan topladığımız çanak çömlekler Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ'a aittir. Kalenin batısında ve Bağdişan nehrinin sol kıyısı üzerindeki yüksek bir tepede tek bir kurgan yer alır (M69/12), (Resim 8-10). Kurganın yığma tepesi küçük işlenmemiş taşlardan yapılmıştır ve iç içe 10 ve 6 m. çaplarında iki taş sırasıyla çevrilidir. İkinci sıranın içinde iri kapak taşlarıyla örtülmüş taş sandık mezar vardır. Çanak çömlek malzeme bulunmamış olmakla birlikte yapısal özellikleri ve hemen kuzeydoğusundaki kale nedeniyle Erken Demir Çağ veya Orta Demir Çağı'na ait olmalıdır. Mezarlık kalenin batı, kuzey ve güney eteklerindedir. Batı ve kuzeydeki tek kişilik dikdörtgen planlı taş örgü mezarlardan bazıları kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Açılmış olanlardan birinin boyutları 2.00 x 0.90 m. dir. Güneydeki mezarlar kalenin bulunduğu tepenin güneyinden geçen dere yatağının karşı tarafında ve Dedeli köyünün kuzey kısmındaki alçak bir tepe üzerinde yer alır. Buradaki Urartu mezarları 1970'li yılların başında B. Ögün'ün kısa süreli kazılarına¹³, 1974 yılında da V. Sevin'in incelemelerine sahne olmuştur¹⁴. Mezarlar bugün köylüler tarafından kapatılmıştır ve tarla olarak kullanılmaktadır. Alan tüf cinsi kayalıkla kaplıdır. Görülebilen mezarların sayısı ikidir. Bunlardan birisi kaya mezardır. Dikdörtgen planlı mezar düzgün bir işçiliğe sahiptir ve 4.00 x 2.65 m boyutlarındadır. Semerdam çatılıdır. Mezarın kuzey güney ve doğu duvarlarında zemin seviyesinden 0.70 m yükseklikte ortalama 0.70 x 0.50 ve 0.40 x 0.30 m boyutlarında nişler bulunmaktadır. Giriş güney yöndedir, bu yönde tahribat fazla olduğundan giriş açık değildir. Dışarıdaki toprak içinde 1.10 x 0.60 m ölçülerinde kapak taşı olabilecek bir yassı taş bulunmaktadır. Diğer mezar taş örgüdür. Dikdörtgen planlı ve 1.80 x 1.30 m boyutlarındadır, mevcut yüksekliği 0.60 m. dir. Duvarlarında orta boy yarı işlenmiş taşlar kullanılmıştır. İri kapak taşlarıyla örtülmüştür, kapak taşlarından birinin boyu 1.80 m dir. Her iki mezarda Urartu Krallığı Dönemine aittir.

Zali höyüğü (M69/11) ovada, Dedeli beldesine bağlı Zali mezrasındadır. Bağdişan Çayı'nın sol kıyısındaki kayalık bir tepe üzerinde yer alır (Resim 12). Çanak çömlekler çoğunlukla İlk Tunç Çağ olmak üzere Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ ve Geç Demir Çağı'na aittir.

Şemsetepe höyüğü (M68/12) ovada, Pir Ömer köyünün 1 km güneyinde, Karaçay Deresi'nin sağ kıyısı üzerindedir (Resim 13). Alçak bir kayalık tepe üzerinde yer alır. Toplanan çanak çömlekler İlk Tunç Çağ ve Orta Demir Çağı'a aittir.

Yezidi Çeşmesi mezarlığı (M68/13) ovada, Ürküt köyünün 2 km kuzeyinde, Karaçay Deresi'nin sol kıyısı üzerindedir (Resim 13). Kaçak kazı tahribatı nedeniyle mezarların türü anlaşılamamıştır. Toplanan az sayıdaki çanak çömlek Orta Demir Çağı'a aittir.

13 ÖĞÜN 1974a: 45; 1976: 6-10; 1978a: 64, 66; 1978b; 646, 663-671; 1982: 219-220; 1984a: 60-61; 1984c: 68; MELLINK 1975: 208-209.

14 SEVİN 1986: 157.

Duloz mezarlığı (M68/14) ovada, Ürküt köyünün 2 km batısında birbirinden ortalama 200-300 m uzaklıkta üç adet alçak kayalık tepe üzerinde yer alır (Resim 13). Kaçak kazı çukurlarından görülebildiği kadarıyla büyük çoğunlukla taş örgü ya da basit toprak mezarlardan oluşmuştu. Toplanan çanak çömlekler Erken Demir Çağ ve büyük çoğunlukla Orta Demir Çağ'a aittir.

Gavurkale (M68/19) ovanın doğusunda, Tepeli köyünün ykl. 2 km güneybatısında oldukça yüksek bir kayalık tepe üzerindedir (Resim 14-15)¹⁵. Dikdörtgen planlı ve 146 x 55 m boyutlarındadır, batısı yarım daire şeklindedir. 2.50 m kalınlıktaki duvarlarda ortalama 0.40 x 0.70 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlar, dolgu malzemesi olarak küçük boyutlu işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. Batı uçta tepenin en yüksek kısmında 43 x 38 m boyutlarında bir yapı yer alır, duvar kalınlığı 2,50 m dir. Kalenin orta kesiminde ayrıca dikdörtgen planlı mekanlara ait duvarlar vardır. Doğu yönde 5 m genişlikte ve 3,50 m mevcut yükseklikteki duvarları ile kalenin girişi bulunmaktadır, bununla bağlantılı olarak batı yamacından başlayan 60 - 70 m lik bölümü takip edilebilen, 5 m genişliğinde bir yol vardır. Mezarlık kalenin batı yamacındadır. Kaçak kazı çukurlarından anlaşılabilirdiği kadarıyla mezarlar basit toprak ve taş örgüdür. Kale ve mezarlıktan topladığımız çanak çömlekler Orta Tunç Çağ, Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ'ına aittir.

Konakbey kalesi (M68/1) ovada, aynı isimli köyün kuzeyindeki yüksek tepenin (Hamit Dağı) üzerinde yer alır (Resim 16). Kalenin planı açık değildir, yarı işlenmiş iri taşlardan yapılmış duvarları bazı yerlerde 1-2 m. ye kadar korunmuştur. Mezarlık kalenin batı eteğindedir¹⁶. Oldukça yoğun kaçak kazı yapılmıştır. Anlaşılabilirdiği kadarıyla mezarlar taş örgü ya da toprak mezarlar olmalıydı. Kale ve mezarlıktan topladığımız çanak çömlekler Orta Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Çağ ve Orta Demir Çağ'ına aittir.

Liç kalesi (M68/4) ovada, Yalçinkaya köyü Liç Mezrasındadır. Mezranın 500 m batısında alçak kayalık tepeler üzerinde ve Seribendi çayının batısında yer alır (Resim 17). Kale dikdörtgen planlı ve 110 x 30 m boyutlarındadır. Kalınlığı 1.40 m olan duvarlarda ortalama 1.00 x 0.40-0.50 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlar, içte dolgu malzemesi olarak küçük boyutlu işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. İç mekanlara ait görülebilen mimari kalıntılar olmakla birlikte kaledeki yoğun kaçak kazı tahribatı nedeniyle planlarını anlayamamıştır. Güneybatı yönde dikdörtgen planlı bir mekan vardır. Kalenin eteklerinde ise teraslara ait olabilecek duvarlar yer alır. B. Öğün'ün kazılarına sahne olan mezarlık kalenin kalenin 250 m doğusundaki alçak bir tepe üzerinde yer alır, burada Urartu mezarları kazılmıştır¹⁷. İncelemelerimizde görebildiğimiz kadarıyla yoğun bir kaçak kazının yapıldığı bu mezarlıkta bugün görülenler taş örgü ve basit toprak mezarlardır. Kale ve mezarlıktan topladığımız çanak çömlekler Orta Demir Çağ'ına aittir.

Gönlüaçık kalesi (M68/5) ovanın doğusunda, aynı isimli köyün ykl. 5 m. güneyinde Sarısu çayının sol kıyısında kayalık bir tepe üzerindedir¹⁸ (Resim 18). Kare planlı ve 68 x 60 m boyutlarındadır. Kalınlığı 2 m olan duvarlarda ortalama 2.00 x 1.40-1.60 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlar, içte dolgu malzemesi olarak küçük boyutlu işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. Kalenin en yüksek bölümünde 23

15 Gavurkale Urartu mezarları V. Sevin tarafından belirlenmiştir, SEVİN 1986: 331-336.

16 Konakbey Urartu mezarları V. Sevin tarafından belirlenmiştir, SEVİN 1986: 330-331.

17 ÖĞÜN 1978a: 65-66; 1978b: 644, 646-653, 672-675; 1982: 221; 1984a: 60, 61-62; 1984c: 68; 1984d: 75.

18 Gönlüaçık B. Öğün tarafından belirlenmiş ve Urartu Dönemi'ne tarihlendirilmiştir, ÖĞÜN 1978b: 646, 656-657; 1984a: 60.

x 21 m ölçülerinde kare planlı bir mekân, kuzeyde ve güneyde ayrıca kare ve dikdörtgen planlı mekanlar bulunmaktadır. Doğu yamacındaki düzlükte yerleşime ait olması gereken planları açık olmayan mimari kalıntılar vardır. Mezarlık kalenin etrafına oldukça geniş bir alana her yöndeki alçak tepelere yayılmıştır. Kaçak kazılarla tamamen tahrib edilmiş olan mezarların türü açık değildir. Olasılıkla büyük çapta basit toprak ve taş örgü mezarlardan oluşmuştu. Daha az sayıda ise oda mezarlar vardır. Güneyde iki adet oda mezar belirlenmiştir. Taş örgü olarak inşa edilmiş bu mezarların üzerleri iri kapak taşları ile örtülmüştür, 3 x 0.75 – 1.15 m, 2.70 x 1.20 m boyutlarındadırlar. Kale ve mezarlıktan topladığımız çanak çömlekler İlk Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ ve Geç Demir Çağ'ına aittir.

Esenbel kalesi (M68/6) ovada, aynı isimli köyün kuzey kısmında, Sarısu sazlığının kuzeydoğusundaki yüksek bir kayalık tepe üzerinde yer alır (Resim 19). Dikdörtgen planlı ve 85 x 25 m boyutlarındadır. Kalınlığı 2.00 m. olan duvarlarda ykl. 1.20 x 0.70 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlar, içte dolgu malzemesi olarak küçük boyutlu işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. İç mekanlara ait görülebilen mimari kalıntı yoktur. Toplanan çanak çömlekler İlk Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ ve Geç Demir Çağ'ına tarihlenir.

Büyük Taştepe kalesi (M68/7) ovanın güneyinde, Çaputlu köyünün doğu kısmında, Sarısu sazlığının güneyinde yüksek bir tepe üzerinde yer alır (Resim 20). Kare planlı ve 140 x 125 m boyutlarındadır. Kalınlığı 4,50 m olan duvarlarda 0.80 x 0.60 m boyutlarında taşlar, içte dolgu malzemesi olarak küçük boyutlu işlenmemiş taşlar kullanılmıştır (resim 21). Duvarlar ortalama 6.00 x 3.00 m boyutlarında payandalarla desteklenmiştir. İçte planı açık olmayan mekânlara ait duvar kalıntıları bulunmaktadır, olasılıkla dikdörtgen ve kare planlıdırlar. Toplanan çanak çömlekler İlk Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ, Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ'a aittir.

Küçük Taştepe kalesi (M68/8) ovanın güneyinde, Çaputlu köyünün içindeki düzlükte, Sarısu sazlığının güneyinde alçak bir tepe üzerinde yer alır (Resim 20). Dikdörtgen planlı ve 41 x 17 m boyutlarındadır. Kalınlığı 1.70 m olan duvarlarda ortalama 1.00 x 0.60 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlar, içte dolgu malzemesi olarak küçük boyutlu işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. İç mekanlara ait görülebilen mimari kalıntı yoktur. Çanak çömlekler Orta Demir Çağ'ına tarihlenir.

Dizginkale (N68/1) Süphan dağının kuzeybatı eteğinde, aynı isimli köyün güneybatısındaki yüksek bir kayalık tepe üzerindedir¹⁹. Kalenin planı topografyaya göre şekillenmiş ve bazı duvarların dışında korunmamış olduğundan planı tam olarak belirgin değildir. Çok büyük boyutlardaki kalenin çevre duvarları kayalığın açık kısımlarını kapatmak için yapılmıştır. Kalınlığı 3.30 m kalınlığındaki duvarlar işlenmemiş taşlardan yapılmıştır (Resim 22). İzlenebilen duvar uzunlukları kuzeyde 130 x 80 m, doğu, batı ve güney yönlerinde parçalar halinde 41 m., 21 m., 23 m. ve 36 m. uzunluklarda izlenebilmiştir. Topladığımız çanak çömlekler Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ ve Geç Demir Çağ'ına aittir.

Karaguni kalesi (M68/9) ovanın batısında, Kösel köyünün 500 m güneyinde yüksek tepe üzerinde, Sarısu sazlığının batısında yer alır. Mimarisi açık olmayan kalede yarı işlenmiş iri taşlar kullanılmıştır. Çanak çömlek bulunmamış olması nedeniyle kesin tarihleme yapmak zordur, ancak mimari özellikleri nedeniyle Erken Demir Çağ-Orta Demir Çağ'a ait olduğu söylenebilir. Kaleye kuş uçuşu

19 Dizginkale daha önce belirlenmiş olmakla birlikte B. Ögün'ün (ÖĞÜN 1984b: 67) Van Müze Müdürü'nün Dizginkale'ye gittiğini bildirmesi dışında bilgi yoktur.

2 km mesafedeki Şato Çeşmesi mezarı (M68/10) çok yakın olmamakla birlikte bu kaleye ait olabilir. Mezar kalenin kuzey batısında ve Kösel köyünün içindeki alçak bir yamaçta yer alır. Dikdörtgen planlı ve 4.00 x 1.70 m boyutlarındadır (Resim 23-24). Taş örgü olarak inşa edilmiş duvarlarında ortalama 0.70 x 0.50 boyutlarında yarı işlenmiş taşlar kullanılmıştır. Duvarların üzeri 1.80 x 0.80 ile 2.40 x 0.90 boyutlarında üç adet iri kapak taşı ile örtülmüştür. Mezardan çanak çömlek ele geçiremedik ancak mimarisi Erken Demir Çağ özelliği gösterir²⁰.

Horotepe kalesi (M68/11) ovanın batısında, Genç Ali köyünün kuzey kısmında yüksek bir kayalık tepe üzerinde, Sarısu sazlığının batısında yer alır (Resim 25). Kare planlı, 58 x 60 m boyutlarındadır. 2,50 m kalınlıkta olan duvarlarda ortalama 1.00 x 0.60 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlar, içte dolgu malzemesi olarak küçük işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. İç mekanlara ait görülebilen mimari kalıntı yoktur. Ele geçirdiğimiz çanak çömlekler Orta Demir Çağ ve Geç Demir Çağ'ına aittir.

Yukarı Kamışlı kalesi (M68/18, Yukarı ve Aşağı Kamışlı) ovanın batısında, aynı isimli köyün batısındaki yüksek bir kayalık tepe üzerinde yer alır (Resim 26)²¹. Dikdörtgen planlı, 146 x 37 m boyutlarındadır. Kalınlığı 2,50 m olan duvarlarda boyutları ykl. 1.00 x 0.50 ile 1,40 x 0,80 m değişen yarı işlenmiş taşlar, içte dolgu malzemesi olarak küçük işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. Güney duvarı üzerinde 5.50 x 0.50 m ve 1.00 x 0.50 m boyutlarında destek çıkıntıları yer alır. İç mekanlara ait görülebilen mimari kalıntı yoktur. Mezarlık Yukarı Kamışlı'dan başlayarak Aşağı Kamışlı köyünün içinde, güneydoğusunda ve batısına değin devam eder. Batı ve güneydoğu yönünde uzanan kısmı Aşağı Kamışlı köyüne ykl. 1 km mesafede Süphan Dağı lav akıntılarının düzlükle birleştiği noktada yer alan alçak uzun tepeler üzerinde yer alır. Mezarların türü belli olmamakla birlikte kaçak kazı çukurlarından anlaşılabilirdiği kadarıyla batıdaki tepenin üzerinde doğu batı doğrultulu genişliği 3.00-1.50 m. arasında değişen doğal yarıklar arasında mezarlar bulunmaktadır. Güneydoğudakiler ise kaçak kazı çukurlarından anlaşılabilirdiği kadarıyla taş örgü mezarlardır. Köyün güneyindeki yamaçta ayrıca kaçak kazıyla açılmış tek bir oda mezar belirlenmiştir, yakınında bu türde diğer mezarların varlığı kaçak kazı çukurlarından anlaşılmaktadır. Oda mezar dikdörtgen planlı, 2.70 x 1.30 m boyutlarındadır, mevcut yüksekliği 1.20 m. dir. Taş örgü yapıları mezar duvarlarında ykl. 0.70 x 0.50 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlar kullanılmıştır. Duvarlar bindirme tekniğinde inşa edilmiştir. Batı mezarlığı'ndan toplanan az sayıdaki çanak çömlek Erken Demir Çağ'ına aittir.

Grebudo kalesi (M67/2) ovanın batısında, Doğansu köyünün 1.5 km. kuzeybatısında, Bağdısan çayı vadisinde yüksek kayalık bir tepe üzerinde yer alır (Resim 27). Kale köylüler tarafından ağıl amaçlı kullanıldığı için yoğun tahribat vardır. Ağılın altında kalan duvarlara göre kare planlı ve 60 x 50 m boyutlarındadır. Duvarlarda yarı işlenmiş taşlar, içte dolgu malzemesi olarak işlenmemiş küçük boy taşlar kullanılmıştır. Mezarlık kalenin kuzey ve doğu yamaçlarında yer alır. Yoğun kaçak kazı tahribatı nedeniyle mezarların türü anlaşılammıştır. Kale ve mezarlıktan elde edilen çanak çömlekler İlk Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ, Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ'a aittir.

Marmus kalesi (M67/3) ovanın batısında, Koçaklar köyünün güneyinde alçak kayalık tepe üzerinde yer alır. Üzerindeki Ortaçağ yapısının dışında, Su deposu yapmak için iş makineleriyle kalenin üstü

20 SEVİN 2004; 2005.

21 Aşağı Kamışlı köyündeki bazı mezarlar B. Ögün tarafından belirlenmiş ve Urartu Dönemi'ne tarihlendirilmiştir, ÖGÜN 1978b: 646, 654; 1984a: 60. Buradaki Urartu mezarlarında daha sonra V. Sevin çalışmıştır, SEVİN 1986: 331.

düzleştirilmiş, bu nedenle yoğun olarak tahrip edilmiştir. Anlaşılabildiği kadarıyla kale dikdörtgen planlı, 118.00 x 47.00 m boyutlarındadır. Kalınlığı belli olmayan duvarlarda ortalama 1.20 x 0.90 m boyutlarında işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. İç mekânlara ait görülebilen mimari kalıntı yoktur. Toplanan çanak çömlekler İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ ve Geç Demir Çağ'a aittir.

Beroj kalesi (M67/4) ovanın batısında, Koçaklar köyünün batısında yüksek bir kayalık tepe üzerinde yer alır. Kaçak kazıyla tahrip edilmiştir. Bazı duvar kalıntıları görülmekle birlikte üzerinde Ortaçağ yerleşimi ve tahribat nedeniyle erken dönem kalesinin planı anlaşılammıştır. Bu alandan çanak çömlek ele geçiremedik ancak mimarisi Erken Demir Çağ-Orta Demir Çağ özelliği gösterir.

Kartavin kalesi (L67/1) ovanın kuzeybatı ucunda, Patnos ve Malazgirt ovalarını birbirinden ayıran Kartavin Dağı'nda oldukça yüksek bir noktada yer alır (Resim 28). Kızkapan köyünün 2 km batısındadır. Dikdörtgene yakın planlı, kuzey ve güneyde 420.00 m, doğuda 180.00 m boyutlarındadır. Duvar kalınlığı kuzeyde 3.50 m, güneyde ise 2.50 m dir (Resim 29). Duvarlarda dışta ortalama 1.50-90 x 0.90 m boyutlarında yarı işlenmiş taşlar içte dolgu malzemesi olarak küçük işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. Kuzey ve güney duvarında farklı boyutlarda destek çıkıntıları yer alır. İçte güney sur duvara bitişik kare planlı 20.00 x 20.00 m boyutlarında ve duvar kalınlığı 1.50 m olan bir yapı bulunmaktadır. Yapının doğu duvarı üzerinde 2.80 m açıklığında bir giriş yer alır. Mezarlık kalenin batı yamacındadır. Kaçak kazılarla tahrip edilmiş olan iki mezar oda mezar türündedir ve taş örgü olarak inşa edilmişlerdir. Bunlardan biri dikdörtgen planlı ve 3.20 x 1.60 m boyutlarındadır, iri kapak taşlarıyla örtülmüştür. Görülebilen tek kapak taşı 2.90 x 1.50 m ölçülerindedir. Diğer mezar dikdörtgen planlı ve 2.10 x 1.30 boyutlarındadır. Mevcut yüksekliği 1.00 m. dir. Toplanan çanak çömlekler Orta Demir Çağ-Geç Demir Çağ geçiş evresi özelliği gösterir.

Palarut kule tipi yapısı (L67/2) ovanın kuzeybatı ucunda, Patnos ve Malazgirt ovalarını birbirinden ayıran Kartavin Dağı'nın batı eteğinde, Kızkapan köyünün 150 m kuzeybatısında yüksek bir kayalık tepenin güneydoğu yamacında yer alır. Kare planlı ve 13.00 x 11.00 m boyutlarındadır (Resim 30). Kalınlığı 2.00 m olan duvarlar yarı işlenmiş taşlarla yapılmıştır. Mezarlık yapının doğu ve güneyindedir. Güneyde kaçak kazı nedeniyle görünebilen bir mezar taş örgüdür. Dikdörtgen planlı, 2.20 x 1.30 m boyutlarındadır, mevcut yüksekliği 0.80 m. dir. 1.90 x 1.10 m boyutlarında kapak taşı ile örtülmüştür. Doğuda ise 15 adet mezar tespit edilmiştir. Kaçak kazı çukurlarından anlaşılabilirdiği kadarıyla, mezarlar taş örgü mezar türündendir, iri kapak taşlarıyla örtülmüştür. Bu alandan çanak çömlek ele geçiremedik ancak mimarisi Orta Demir Çağ özelliği gösterir. Ancak bu dönemde kule tipi yapıların çok yaygın olmaması ve yakınındaki Kızkapan ve Zincirkale yapıları nedeniyle Palarut yapısını Orta Demir Çağ'ın sonları ve Geç Demir Çağ'na geçiş evresine tarihleyebiliriz.

Zincirkale kule tipi yapıları (L67/3) ovanın kuzeybatı ucunda, Patnos ve Malazgirt ovalarını birbirinden ayıran Kartavin Dağı'nın en yüksek noktasındaki bir kayalık üzerinde yer alır. Kızkapan köyünün 4,5 km batısındadır. Çok açık izlenmemekle birlikte dikdörtgen planlı ve 18.00 x 9.00 m boyutlarında olduğu belirgindir (Resim 31). Yalnızca güney yönde 7.00 m lik bir kısmı izlenebilmektedir, bu duvarın kalınlığı 2.00 m dir ve işlenmemiş taşlarla yapılmıştır. Diğer kul etipi yapı bunun 200 m güneybatısında ve yüksek bir tepe üzerinde yer alır. Aynı şekilde dağınık haldeki taş yığınları nedeniyle plan elde edilememekle birlikte, kare planlı ve 8.00 x 8.00 m ölçülerinde olduğu anlaşılmaktadır. Duvarlar işlenmemiş taşlarla yapılmıştır. Her iki yapıda da çanak çömlek bulamadık. Mimari ve konum olarak Orta Demir Çağ-Geç Demir Çağ geçiş evresi özelliği gösterir.

Sonuç olarak Van Gölü Havzası'nda -Muş, Bitlis, Ağrı ve Van illeri- sürdürdüğümüz yüzey araştırması sınırları içinde çalıştığımız Patnos Ovası İlk Tunç Çağı'ndan Geç Demir Çağı'na değin uzanan bir süreç içinde zengin buluntularıyla dikkat çekicidir. Ova aynı zamanda merkezi bölge hariç Urartu için oldukça önemli görünmektedir. Nehir vadilerindeki az sayıdaki höyüğün dışında hemen tüm merkezler ovada ya da ovayı çevreleyen dağ eteklerindeki kayalık tepeler üzerindeki çok tabakalı kalelerdir. Tek evreli merkezlerin sayısı azdır.

Patnos Ovası'ndaki höyükler, Dorukdibi, Giriktepe²², Bağdısan, Zali ve Şemsetepe'dir. Bunlardan topladığımız çanak çömlek malzeme daha çok Orta Demir Çağı'na aittir, Erken ya da Geç Demir Çağı'na ilişkin malzeme son derece sınırlıdır.

Araştırmamızda en sık rastladığımız yerleşim türü kalelerdir, hemen hepsinin eteğinde mezarlıklar yer alır. Kaleler kısmen İlk Tunç Çağı'ndan başlayarak Geç Demir Çağı'na değin iskan edilmişlerdir, bir diğer grup Erken ve Orta Demir Çağ malzemesini birlikte bulduklarımızdır. Tunç Çağı'ndan başlayarak malzemeye sahip olanlar: Hazinepe, Gavurkale, Konakbey, Gönluçak, Esenbel, Büyük Taştepe, Grebudo ve Marmus'dur. Erken ve Orta Demir Çağı'na ait olanlar ise Dorukdibi, Yukarı Göçmez, Akçaören, Dedeli, Karaguni, Dizginkale, Kamışlı ve Beroj'dur, bu merkezlerin bazılarında az sayıda olsa da Geç Demir Çağ çanak çömleği de vardır. Tek tabakalı, Orta Demir Çağ'ında iskan edilmiş kaleler: Aznavurtepe, Kancıklı, Liç, Küçük Taştepe ve Horotepe'dir. Bunların içinde klasik Urartu Krallığı mimarisi ve buluntularına sahip olanlar Aznavurtepe ve Kancıklı kaleleri ile Giriktepe'deki Urartu yapısıdır, Liç'de ise mimari için kesin tanım zorsa da ele geçirdiğimiz çanak çömleğin tümü Urartu özelliği taşır ve Öğün burada Urartu mezarları kazmıştır. Bunların dışında, Erken Demir Çağı'ndan başlayarak iskan edilmiş olmakla birlikte Dedeli'de bir Urartu yerleşimi olduğu burada daha önce yapılan kazı ve araştırmalardan anlaşılmaktadır. Bağdısan höyüğü de boyutları, topladığımız çanak çömlekler ve görülebilen mimari kalıntıları nedeniyle önemli bir Urartu merkez olmalıdır. Yerleşimin Aznavurtepe'nin ykl. 2 km güneybatısında Giriktepe'nin ise ykl. 2 km batısındaki konumu göz önüne alındığında bir Urartu Aşağı kenti olduğu düşünülebilir. Kalelerin içinde sonuncu grup ise Orta Demir Çağ'dan Geç Demir Çağ'a geçiş dönemine ait olabilecek, Post-Urartu olarak tanımlayabileceklerimizdir, bunlar Kuli ve Kartavin kaleleri ile Palarut ve Zincirkale kule tipi yapılarıdır.

Kaleler yarı işlenmiş taşlardan yapılmış savunma duvarlarıyla çevrilidir. Düzenli bir plan anlayışıyla karşılaşılmamıştır, genellikle arazinin yapısına göre şekillenmişlerdir. Tunç Çağı'ndan başlayarak Demir Çağı'nın sonuna süreklilik gösteren malzemenin kalelerde bulunması bölgenin yerleşim sistemi açısından önemlidir²³. Bu merkezlerde en azından Tunç Çağı için kayalık tepeler üzerindeki kale ya da kale tipi yerleşimlerin varlığından söz edilebilir. Ancak incelediğimiz kalelerin görünen mimarisi Erken ve Orta Demir Çağ özelliği gösterir. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, bu kalelerde Erken ve Orta Demir Çağ malzemesinin birlikte bulunmuş olması hangi tarihte inşa edildiklerinin belirlenmesini zorlaştırır. Bölgede Urartu Krallığı tarafından yeni inşa edilen kaleler dışında mimaride genellikle yerel özellikler devam etmiş görünür.

22 Giriktepe tarafımızdan incelenmiştir. Ancak höyüğün üzerindeki Urartu Sarayında kazı yapılmış olduğu için burada yalnızca ismen yer almıştır. Höyükteki çalışmalarımız için bkz. ÖZFIRAT 2006; 2008.

23 Van Gölü Havzası'nda bulunan tek evreli İlk Tunç Çağ kaleleri ve Demir Çağı'na değin süreklilik gösterenler için bkz. TARHAN ve SEVIN 1976-1977a : 287-295; SEVIN 2004; 2005; ÖZFIRAT 2006; 2007a; 2007b; 2008; Baskıda a; Baskıda b.

Kalelerin eteğindeki mezarlıklar dışında yakınında herhangi bir yerleşim izine rastlamadığımız Yezi di Çeşmesi, Düzceli²⁴ ve Duloz'dur. Her üçünden de Orta Demir Çağı'na ait çanak çömlek ele geçirdik.

Patnos Ovasında Erken ve Orta Demir Çağı'nda yerleşim sayısı daha erken ve daha geç dönemlere kıyasla son derece yoğundur. Özellikle Orta Demir Çağı'na ilişkin bulgular incelediğimiz tüm merkezlerde bulunmuştur ve hemen hemen her türlü arazi Orta Demir Çağında iskan edilmiştir. Bu durum aynı kültür bölgesi içinde yer alan Doğu Anadolu yüksek yaylası, Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran merkezleriyle benzerlik gösterir. Orta Demir Çağı'ndaki düzenli planlama ve kontrolü gösteren yerleşim sistemi Urartu Krallığı'nın merkezi otoritesini gösterir. Orta Demir Çağı'ndan Geç Demir Çağı'na geçiş dönemine tarihlediğimiz kale ya da kule tipi yapıların ortak özellikleri, ulaşılması son derece zor çok yüksek noktalarda yer almaları, çanak çömlek ve mimarilerinin her iki dönemin özelliklerini taşımalarıdır²⁵.

KAYNAKÇA

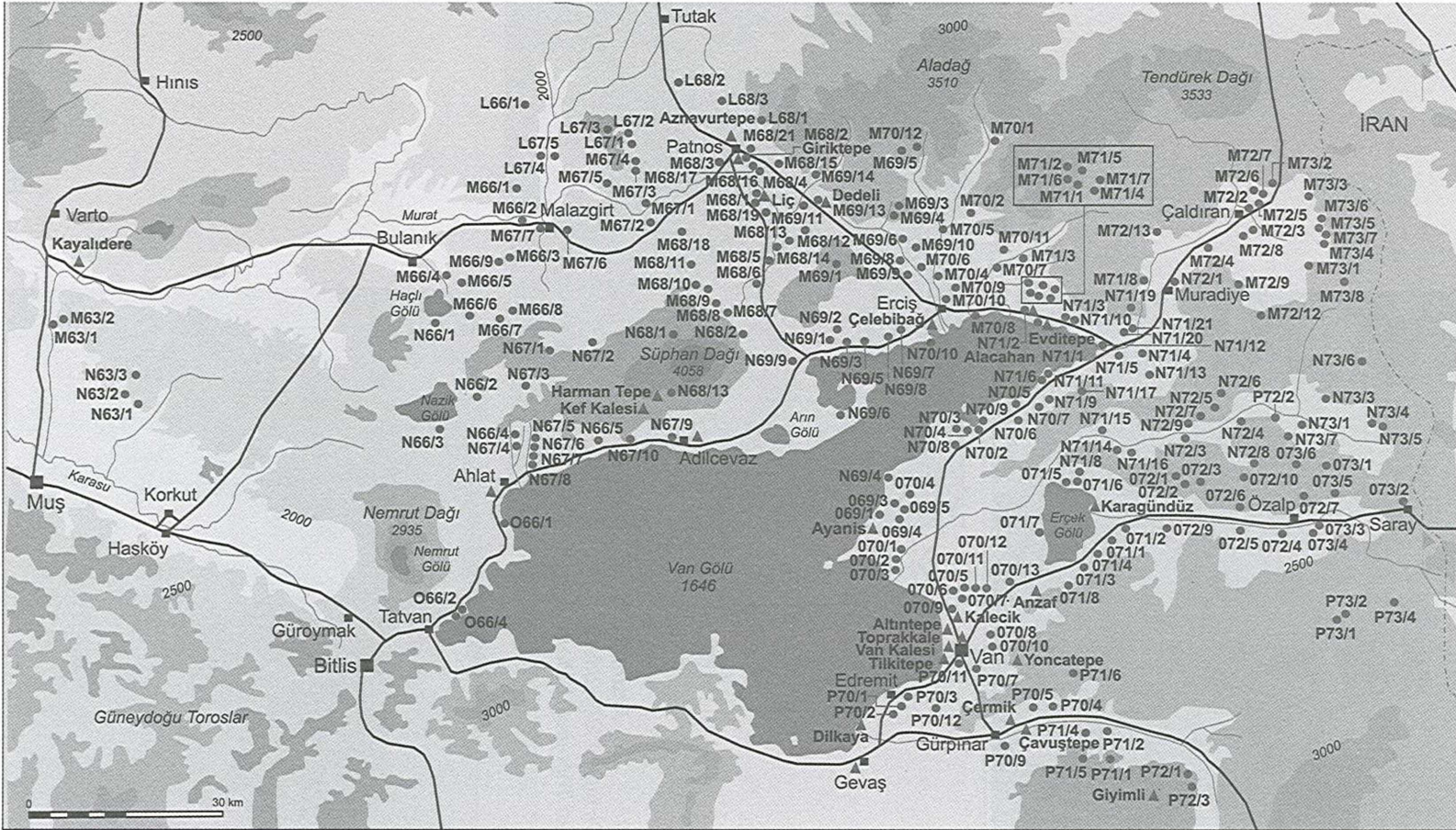
- BALKAN 1960: K., Balkan, "Patnos Yakınında Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri", *Anatolia* V, 133-245.
- BALKAN 1964: K., Balkan, "Patnos'ta Keşfedilen Urartu Tapınağı ve Urartu Sarayı", *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I: Atatürk Konferansları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVII. Seri-No I, 235-243.
- BAŞGELEN 1988: N. Başgelen, "Kars ve Ağrı İllerinden Bazı Kaleler Hakkında Gözlemler", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 40-41, 14-17.
- BELLİ 2007 : O. Belli, "2005 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1* (Çanakkale, 29 Mayıs-02 Haziran 2006), Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 209-230.
- BİLGİÇ ve ÖĞÜN 1974: E. Bilgiç, B. Öğün, "Adilcevaz ve Patnos Yöresinde Urartu Halk Mezarları Üzerindeki Araştırmalar (1972)", *Türk Arkeoloji Dergisi* XXI-1, 32-33.
- BURNEY 1958: Ch. A., Burney, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze", *Anatolian Studies* VIII, 157-209.
- BURNEY ve LAWSON 1960 : Ch. A., Burney, G. R. J. Lawson, "Measured Plans of Urartian Fortresses", *Anatolian Studies* X, 177-196.

24 Düzceli mezarlığı (M67/1) ovanın batısında, Bağdısan çayı vadisinde. Aynı isimli köyün kuzeyindeki düzlük alanda mezarlık olduğu belirtilmiştir. Köylüler tarafından bu alanda Orta Demir Çağı'na ait bir çömlek bulunmuştur. Araştırmamızda başka herhangi bir bulguya rastlamadık.

25 Van Gölü Havzası'nda bu döneme ait kaleler Yeşilaliç II, Bajergah, Gavurkale ve Ziyaret için bkz. Özfirat 2007a; 2008; Baskıda a; Baskıda b. Kule tipi yapıların benzeri ise havzanın güneyinde Avzini'de bulunmuştur, TARHAN ve SEVİN 1976-1977b: 351-352. Ayrıca Süphan Dağı'nın güney batı eteğindeki Kafır Kalesi Burney tarafından Urartu'ya tarihlenmiş olmakla birlikte bu döneme ait olmalıdır, BURNEY ve LAWSON 1960: 51.

- ÇAVUŞOĞLU ve SALVINI 2003: R. Çavuşoğlu, M. Salvini: "The Urartian Rock Inscription of Damla Köy (Erciş)", *Ancient Near Eastern Studies* XL, 135-159.
- MELLINK 1975: M. J., Mellink, "Archaeology in Asia Minor: Urartian and East Anatolian Iron Age Sites", *American Journal of Archaeology* 79, 208-209.
- C. MARRO, A. ÖZFIRAT 2005: C. Marro, A. Özfırat, "Pre-classical Survey in Eastern Turkey. Third Preliminary Report: Doğubayazıt and the Eastern shore of Lake Van", *Anatolia Antiqua* XIII, 319-356.
- ÖĞÜN 1974a: B., Öğün, "Patnos: Urartian Tombs, 1973", *Anatolian Studies* 24, 45.
- ÖĞÜN 1974b: B., Öğün, "Urartu Halk Mezarları", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı*, Ankara, Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 239, 443-468.
- ÖĞÜN 1976: B., Öğün, "Türkiye'de Eski eser Kaçakçılığı, Turizm ve Arkeolojik Kazılar", *50. Yıl Konferansları*, Ankara, Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 257, 1-28.
- ÖĞÜN 1978a: B., Öğün, "Die Urartäischen Gräber in der Gegend von Adilceviz und Patnos", *The Proceedings of the X th International Congress of Classical Archaeology* (Ankara 23-30 Eylül 1973), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 61-67.
- ÖĞÜN 1978b: B., Öğün, "Die Urartäischen Bestattungsbräuche", *Studien zur Religion und kultur Kleinasiens, Festschrift für F. K. Dörner zum 65. Geburtstag am 28 Februar 1978*, Leiden, 639-678.
- ÖĞÜN 1982: B., Öğün, "Die Urartäischen Paläste die Bestattungsbräuche der Urartäer", *Palast und Hütte*, Mainz, 217-236.
- ÖĞÜN 1984a: B., Öğün, "Urartu Mezarları", *Türk Ansiklopedisi*, XXXIII, 58-62.
- ÖĞÜN 1984b: B., Öğün, "Urartu Kutsal Plakaları", *Türk Ansiklopedisi*, XXXIII, 65-67.
- ÖĞÜN 1984c: B., Öğün, "Urartu Seramiği", *Türk Ansiklopedisi*, XXXIII, 67-69.
- ÖĞÜN 1984d: B., Öğün, "Urartu İğneleri", *Türk Ansiklopedisi*, XXXIII, 75.
- ÖZFIRAT 2006: A., Özfırat, "Pre-classical Survey in Eastern Turkey. Fifth Preliminary Report: Van Lake Basin and Mt. Ağrı Region", *Studi Micenei ed Egeo Anatolici* XLVIII, 177-207.
- ÖZFIRAT 2007a: A., Özfırat, "Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2005", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1* (Çanakkale, 29 Mayıs-02 Haziran 2006), Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 143-162.
- ÖZFIRAT 2007b: A., Özfırat, "Pre-classical sites in Eastern Turkey. Fourth Preliminary Report: The Eastern Shore of Lake Van", *Ancient Near Eastern Studies* XLIV, 113-140.
- ÖZFIRAT 2008: A., Özfırat, "Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2006", *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Kocaeli, 28 Mayıs-01 Haziran 2007), Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 197-220.
- ÖZFIRAT Baskıda a: A., Özfırat, "Van, Ağrı ve Iğdır Yüzey Araştırması, 2007", *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı I* (Ankara, 26-30 Mayıs 2008), T.C. Kültür Bakanlığı.
- ÖZFIRAT Baskıda b: A., Özfırat, "Pre-classical Survey in Eastern Turkey. Sixth Preliminary Report: Van Lake Basin and Mt. Ağrı Region", *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*.

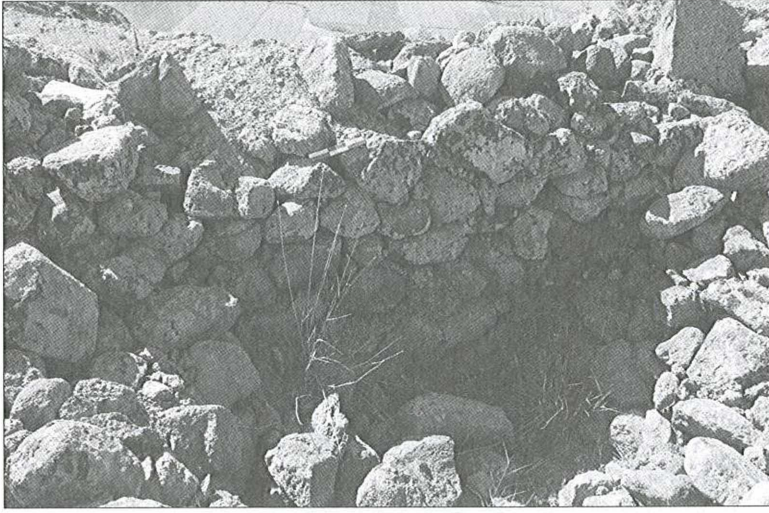
- ÖZFIRAT ve MARRO 2007: A. Özfirat, C. Marro, "2004 Yılı Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 7, 1-20.
- SEVİN 1986: V. Sevin, "Urartu Mezar Mimarisine Yeni Katkılar", *Anadolu Araştırmaları X: Prof. Dr. U. Babadır Alkım Hatıra Sayısı/Jachrbuch für Kleinasiatische Forschung X: Festschrift für U. Babadır Alkım*, 329-340.
- SEVİN 2004: V., Sevin, "Pastoral Tribes and Early Settlements of the Van Region, Eastern Anatolia", ed. A. Sagona, *A View From the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney*, Herent, Peeters Press: Ancient Near East Studies Supplement 12, 179-203.
- SEVİN 2005: V. Sevin, "Son Tunç/Erken Demir Çağ Van Bölgesi Kronolojisi: Kökeni Aranan Bir Devlet-Urartu", *Bellekten* LXVIII/252, 355-400.
- TARHAN ve SEVİN 1976-1977a: M. T. Tarhan, V. Sevin: "Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (I): Askeri ve Sivil Mimariye ait Yeni Gözlemler", *Anadolu Araştırmaları* IV-V, 273-345.
- TARHAN ve SEVİN 1976-1977b: M. T. Tarhan, V. Sevin: "Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (II): Askeri ve Sivil Mimariye ait Yeni Gözlemler", *Anadolu Araştırmaları* IV-V, 347-365.

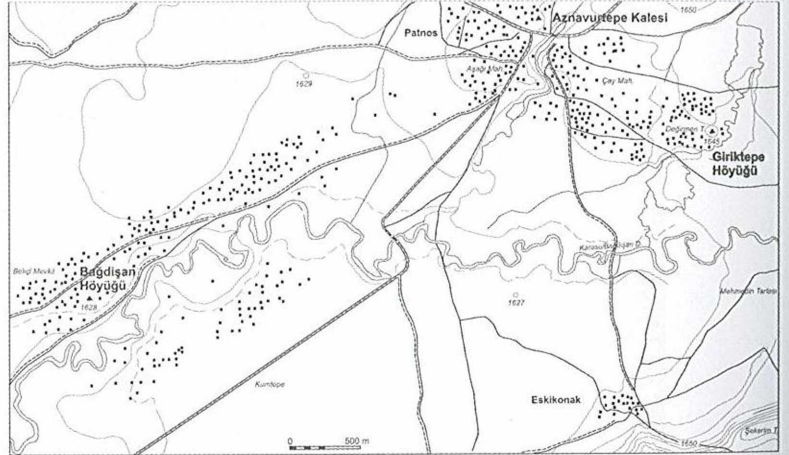
- Yüzey Araştırması Merkezi
- ▲ Kazı Merkezi
- İl-İlçe Merkezi

VAN GÖLÜ HAVZASI

Resim 1 : Van Gölü Havzası Yüzey Araştırması Haritası

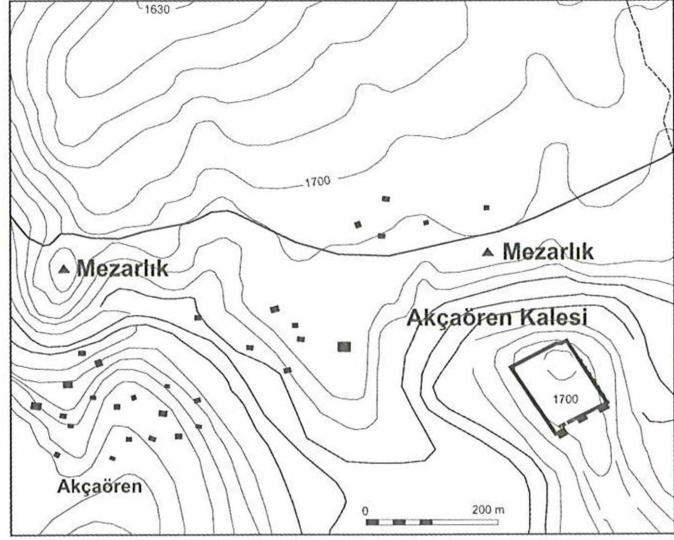
Resim 2 :
Yukarı Göçmez Kalesi

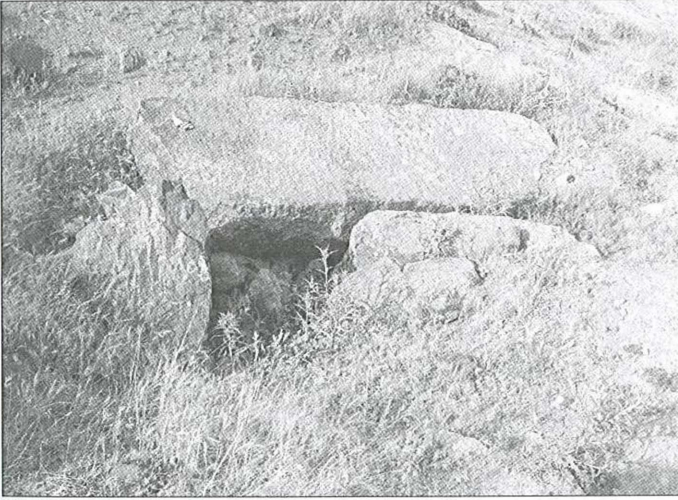
Resim 3 :
Bağdişan ve Giriktepe Höyükleri,
Aznavurtepe Kalesi Topografik Planı

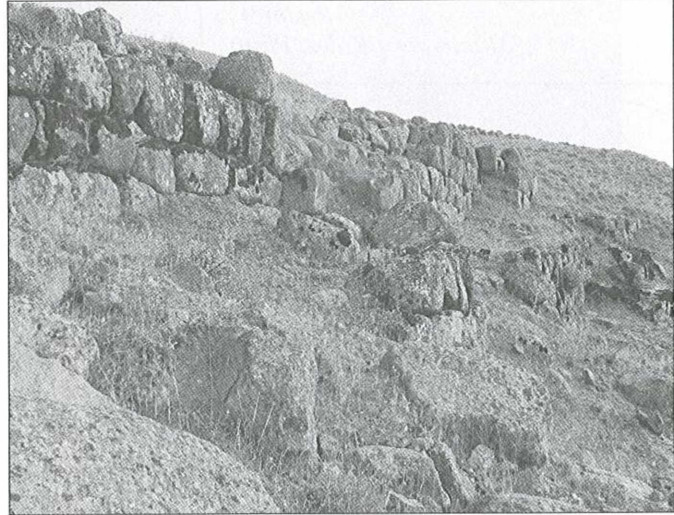
Resim 4 :
Akçaören Kalesi

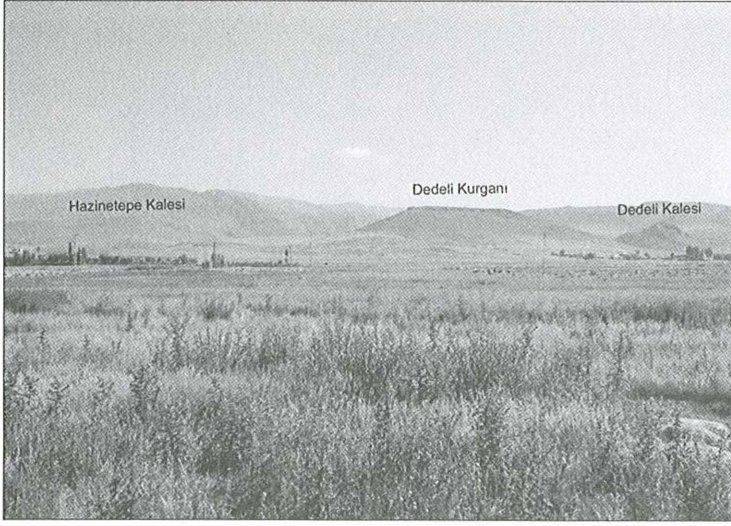
Resim 5 :
Akçaören Kalesi Planı

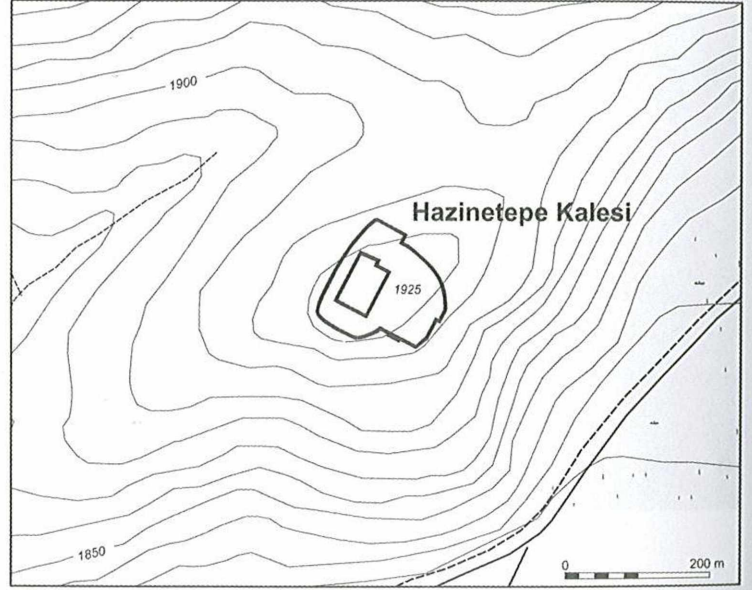
Resim 6 :
Akçaören Mezarı

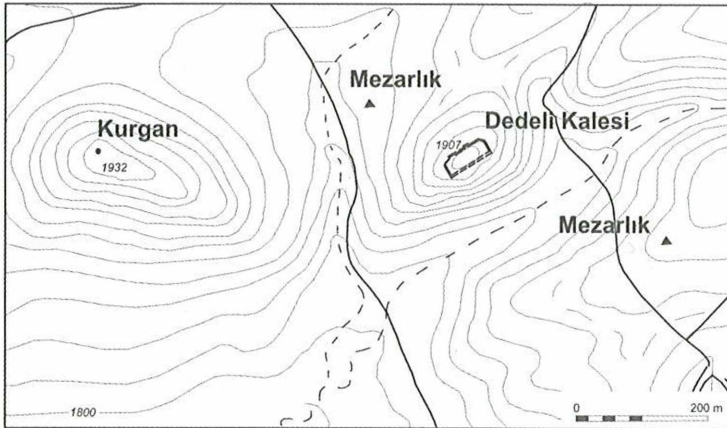
Resim 7 :
Kancıklı Kalesi Batı Teras Duvarları

Resim 8 :
Hazine-tepe ve Dedeli Kaleleri
Genel Görünüm

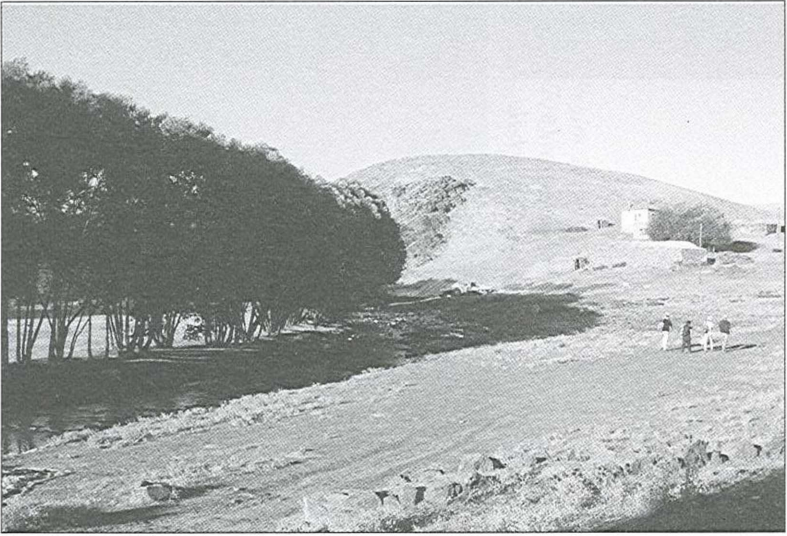
Resim 9 :
Hazine-tepe Kalesi Planı

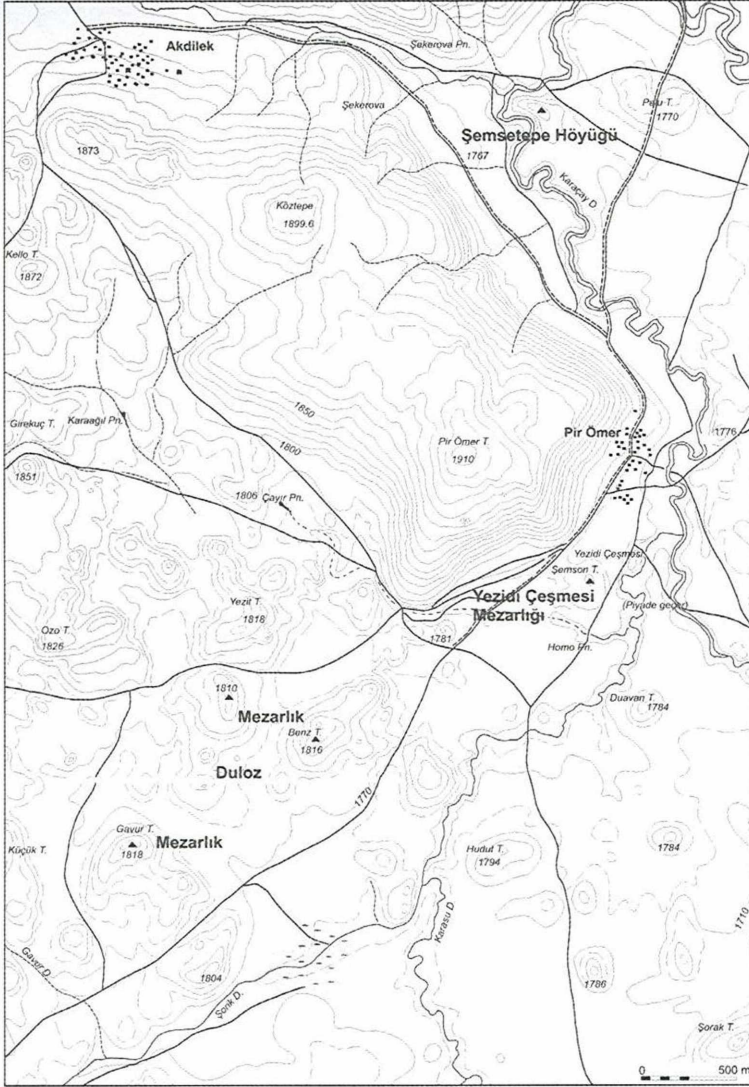
Resim 10 :
Dedeli Kalesi Planı

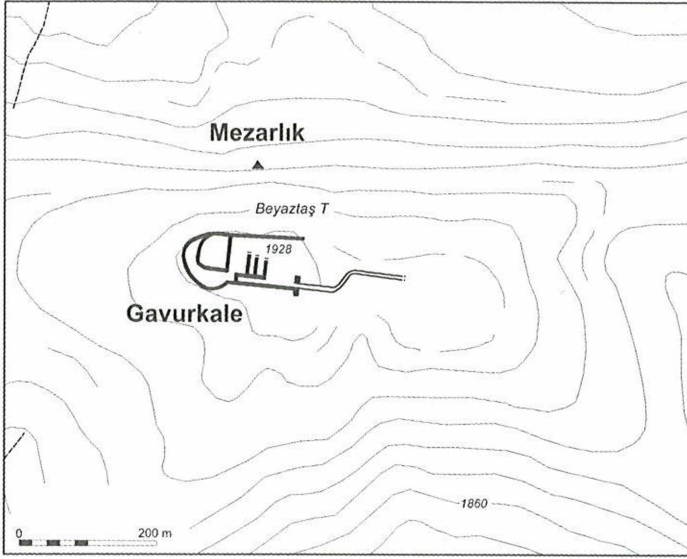
Resim 11 : Dedeli Kalesi Kuzey Duvarı

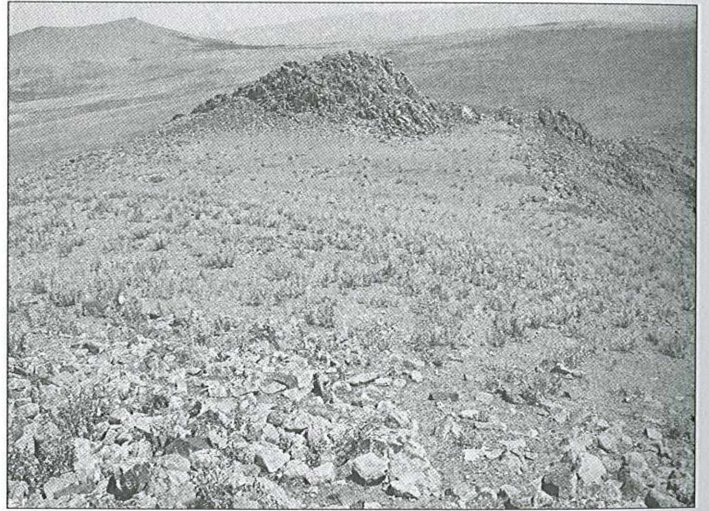
Resim 12 : Zali Höyüğü

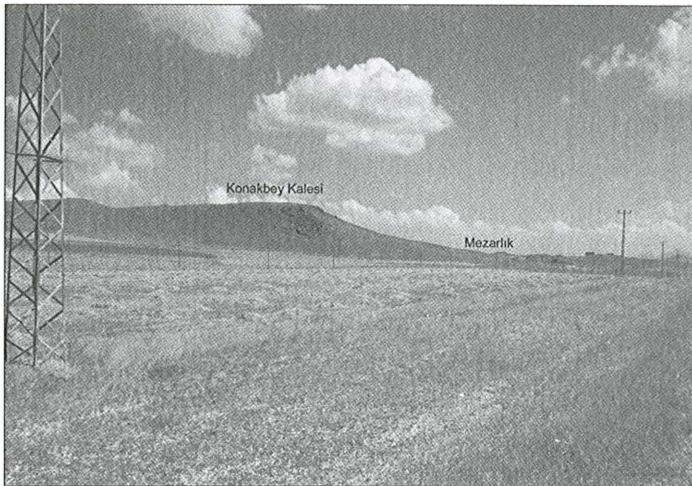
Resim 13 : Şemsetepe Höyüğü, Yazidi Çeşmesi ve Duloz Mezarlıkları Topografik Planı

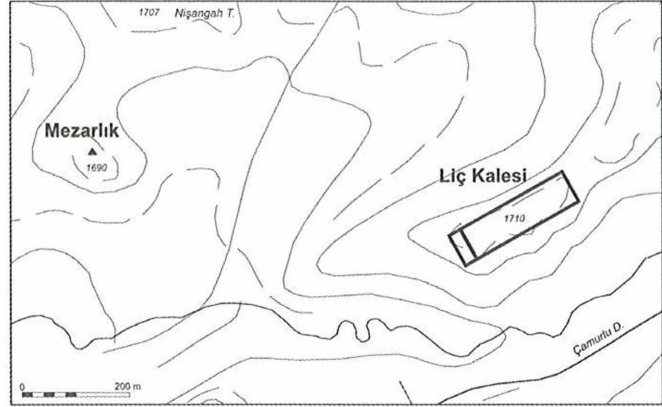
Resim 14 :
Gavurkale Planı

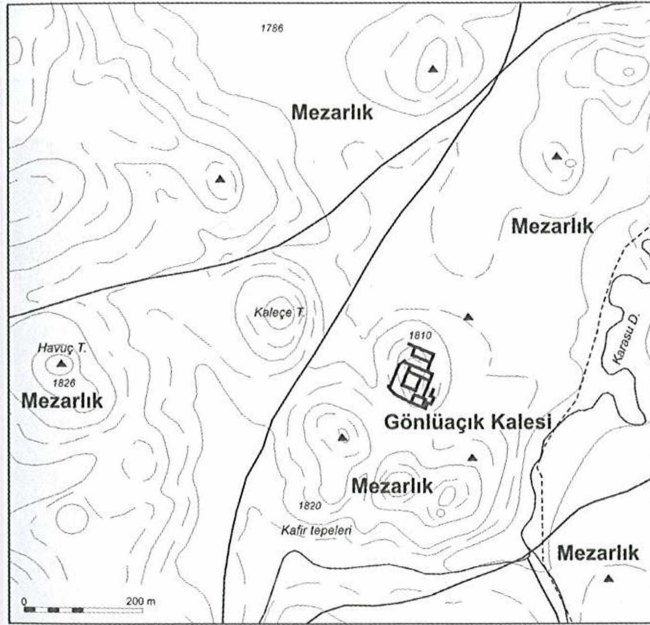
Resim 15 :
Gavurkale

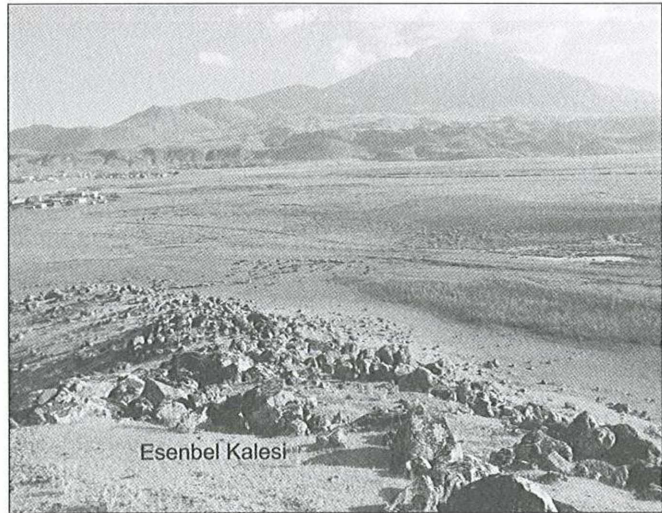
Resim 16 :
Konakbey Kalesi Genel Görünüm

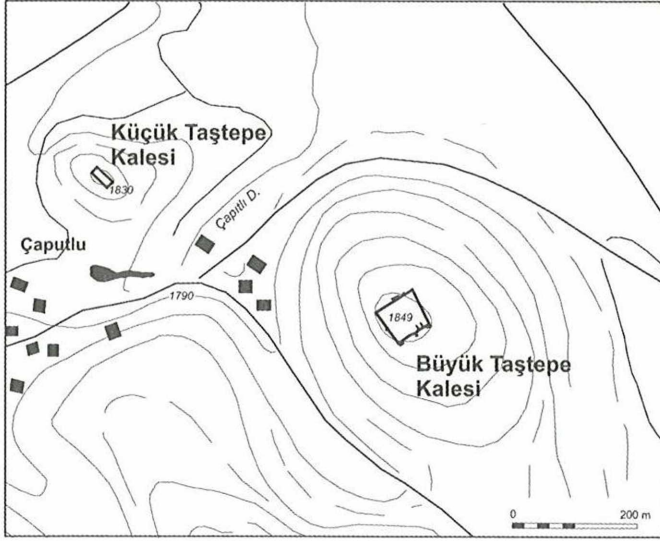
Resim 17 :
Liç Kalesi Planı

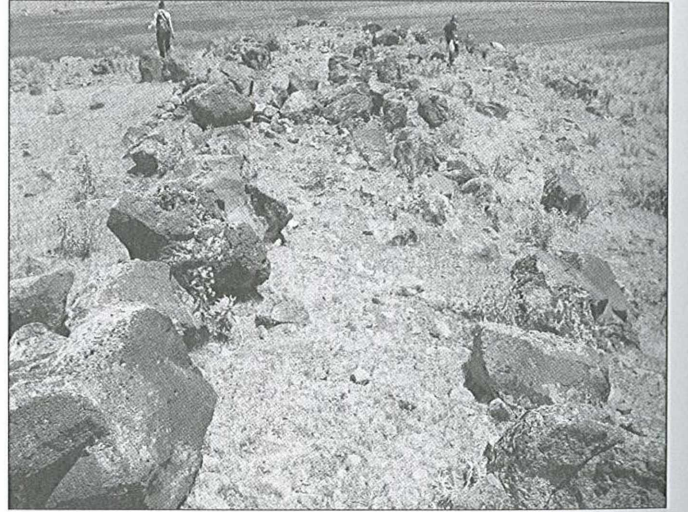
Resim 18 :
Gönüaçık Kalesi Planı

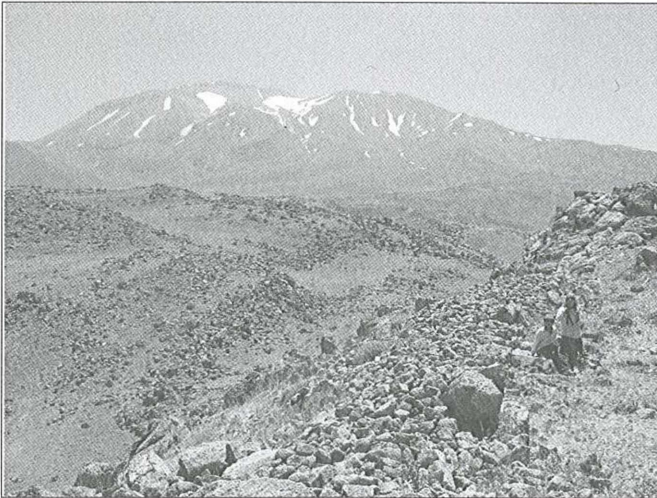
Resim 19 :
Esenbel Kalesi ve Sarısu Sazlığı

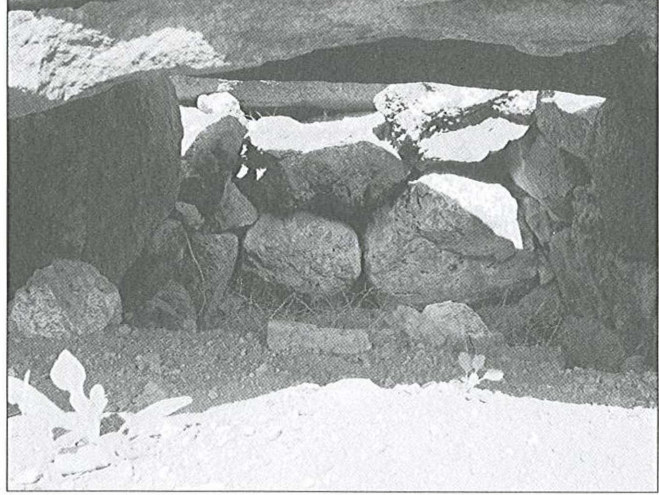
Resim 20 :
Büyük ve Küçük Taştepe Kaleleri Planı

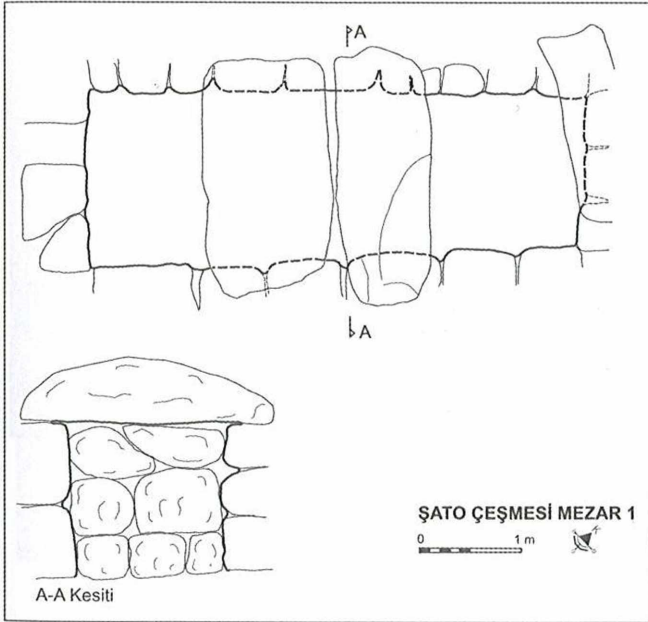
Resim 21 :
Büyük Taştepe Kalesi Doğu Duvarı

Resim 22 :
Dizginkale Doğu Duvarı ve
Süphan Dağı

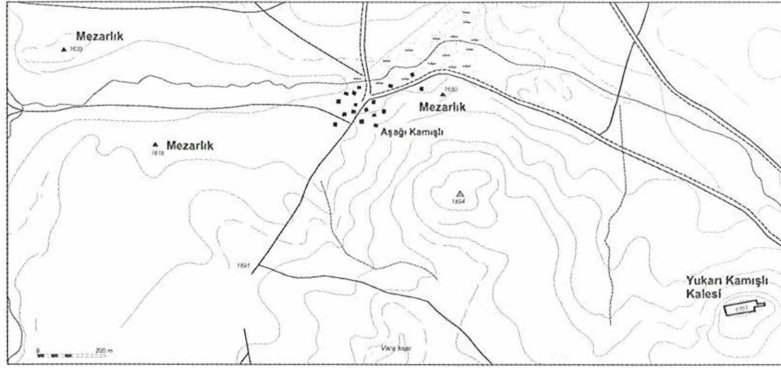
Resim 23 :
Şato Çeşmesi Mezarı

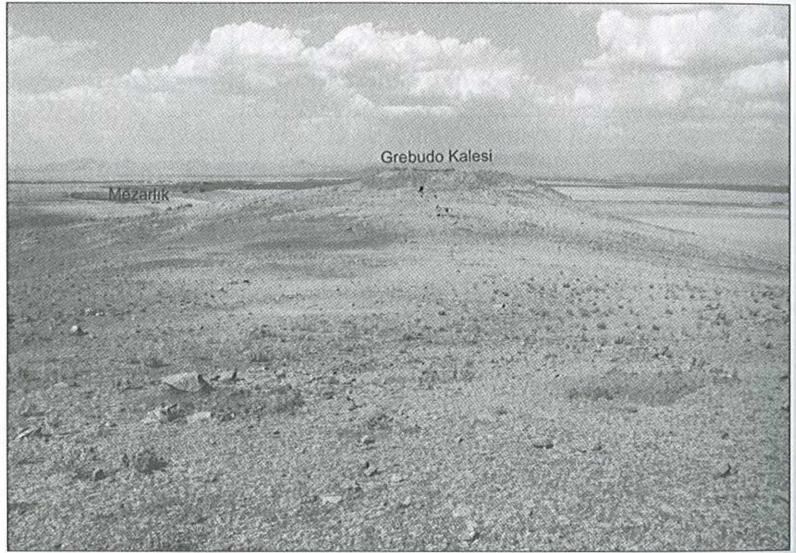
Resim 24 :
Şato Çeşmesi Mezarı Planı

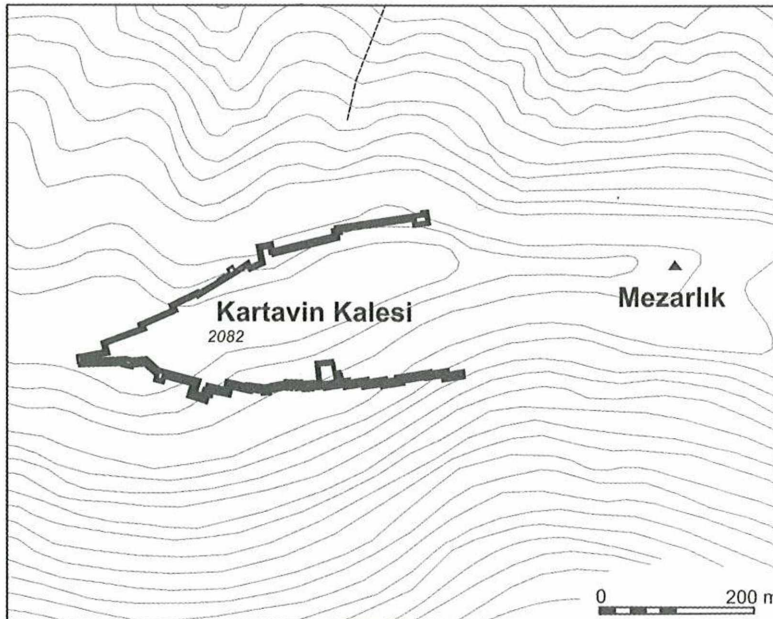
Resim 25 :
Horotepe Kalesi Genel Görünüm

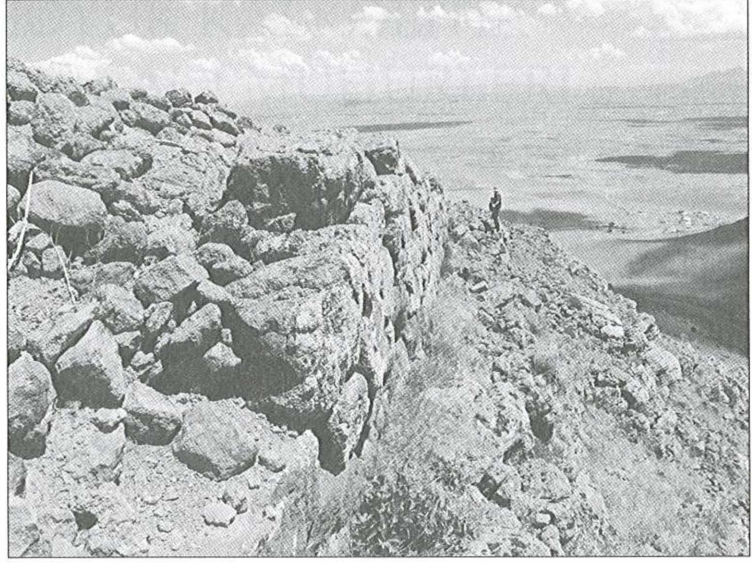
Resim 26 :
Yukarı Kamışlı Kalesi Planı

Resim 27 :
Grebudo Kalesi Genel Görünüm

Resim 28 :
Kartavin Kalesi Planı

*Resim 29 :
Kartavin Kalesi Güney Duvarı*

*Resim 30 :
Zincirkale Kule Tipi Yapısı*

*Resim 31 :
Palarut Kule Tipi Yapısı*